

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Патріотичне виховання учнів у процесі
викладання шкільного курсу
«Громадянська освіта»**

студентки IV курсу, групи СОІ–41

предметної спеціальності

014.03 Середня освіта (Історія)

Дем'янчук Ангеліни Романівни

Керівник:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТІ.....	13
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В КУРСІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	31
РОЗДІЛ 3. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	54
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство проходить етап глибоких трансформацій та складних історичних випробувань. В умовах збройної агресії та постійних зовнішніх загроз перед державою постає життєво важливе завдання виховати нове покоління, яке стане міцною опорою для захисту, розбудови та утвердження своєї країни. З огляду на це, патріотичне виховання учнівської молоді набуває пріоритетного значення, адже саме сьогодні закладається фундамент стійкості нашого суспільства у майбутньому. Додатковим викликом у цих реаліях є умови гібридної війни, де інформаційний простір виступає окремим полем протистояння. Ворожі дезінформаційні кампанії спрямовані на деформацію ціннісних орієнтирів молоді, що робить формування медіаграмотності, інформаційної гігієни та когнітивної стійкості учнів невід'ємною складовою їхнього патріотичного виховання. Система загальної середньої освіти безпосередньо реагує на ці виклики. Сучасна школа адаптує свої освітні стратегії та оновлює методики, орієнтуючись на формування гідного громадянина, особистості з активною громадянською позицією, розвиненим критичним мисленням та усвідомленим почуттям патріотизму.

Особливе місце у цьому процесі належить шкільному курсу «Громадянська освіта». Ця дисципліна володіє значним виховним та ціннісним потенціалом, оскільки саме на таких уроках відбувається цілеспрямоване формування політичної та правової культури учнів, їхньої національної ідентичності та відповідальності. Разом з тим, стрімкі зміни у суспільстві вимагають від педагогів постійного вдосконалення практичної складової навчання. Класичні методи поступово поступаються місцем новим, більш інтерактивним підходам, які відповідають світовідчуттю та запитам сучасних учнів. Відповідно, виникає потреба у систематизації та розширенні педагогічного інструментарію, що дозволить зробити патріотичне виховання на уроках максимально природним та результативним.

Об'єктом дослідження є навчально-виховний процес в рамках курсу «Громадянська освіта» в сучасній школі.

Предмет дослідження є умови та методичні особливості формування патріотичної свідомості учнів під час вивчення курсу «Громадянська освіта».

Метою роботи є визначити теоретичні основи та розробити практичні методи патріотичного виховання учнів у процесі викладання шкільного курсу «Громадянська освіта».

Завдання:

1. Розкрити теоретико-методологічну сутність понять «патріотизм» та «національно-патріотичне виховання» у сучасній педагогічній науці.
2. Схарактеризувати специфіку та ключові особливості процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах воєнного стану.
3. Дослідити процес становлення шкільного курсу «Громадянська освіта» як базового середовища для формування національної ідентичності.
4. Проаналізувати змістове наповнення чинних модельних навчальних програм та підручників з громадянської освіти щодо їхнього потенціалу в реалізації виховних завдань.
5. Визначити структурні компоненти та логіку процесу національно-патріотичного виховання школярів у навчальній діяльності.
6. Систематизувати та обґрунтувати найбільш ефективні форми, інтерактивні методи й прийоми організації патріотичного виховання на уроках громадянської освіти.

Стан наукової розробки. У процесі дослідження було опрацьовано та проаналізовано комплекс джерел, який охоплює нормативно-правові акти, концептуальні документи, навчально-методичну літературу та наукові статті. Нормативно-правову базу становлять державні акти й документи, які регламентують освітній процес і визначають стратегічні вектори розвитку громадянського суспільства. Базовим документом є Закон України «Про освіту» [10], який фіксує загальні вимоги до формування компетентностей здобувачів

освіти. Специфіку становлення національної свідомості та критерії громадянської стійкості визначено в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [11]. Ширший методологічний контекст формування демократичних цінностей та громадянської культури розкрито в «Рамка компетентностей для культури демократії» [12], розроблену Радою Європи.

Державний підхід до організації виховного процесу конкретизується у відповідних стратегіях і концепціях. Указ Президента України «Стратегію національно-патріотичного виховання» [13] та «Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» [4] окреслюють пріоритетні напрями державної політики в цій сфері. Безпосередня реалізація визначених завдань у закладах загальної середньої освіти базується на положеннях «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» [5] та «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [6].

Принципи компетентнісного підходу зафіксовано в концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» [7]. Цей документ декларує перехід від трансляції фактологічних знань до формування ключових компетентностей, серед яких вагоме місце посідає громадянська. Концепція обґрунтовує необхідність створення демократичного освітнього середовища, орієнтованого на педагогіку партнерства, розвиток критичного мислення та підготовку свідомого, відповідального громадянина.

Найбільш показовим масивом джерельної бази дослідження є наукові статті та монографічні видання. Їх опрацювання дозволяє констатувати, що проблема національно-патріотичного виховання та розвитку громадянської освіти багатоаспектно розробляється вітчизняними науковцями.

Концептуальні засади формування національної ідентичності та філософсько-педагогічне осмислення феномену патріотизму, зокрема їхній сучасний соціокультурний, світоглядний та термінологічний виміри, комплексно розкрито в наукових працях: М. Козловця [29], Ю. Івченка [27],

М. Тимчика [53], Г. Тупікової [54] та В. Кульчицького [32]. Базове понятійно-термінологічне підґрунтя дослідження склали матеріали енциклопедичних видань, зокрема «Політичної енциклопедії» [80] та «Філософського енциклопедичного словника» [81], використання яких дозволило уніфікувати й систематизувати дефініційне наповнення ключових категорій.

Важливим аспектом сучасних досліджень є вивчення специфіки національно-патріотичного виховання в умовах суспільних криз, збройної агресії та воєнного стану. Зокрема, авторського колективу під керівництвом І. Беха (разом із Л. Канішевською та Р. Малиношевським) [15], О. Вітківської [17], К. Журби [23], Д. Охрименка [40], Ю. Небилиці [37] та І. Устименко [55] фокусуються на трансформації ціннісних орієнтирів молоді, пошуку дієвих стратегій військово-патріотичного виховання та загальній адаптації освітнього процесу до екстремальних викликів.

Окремим вектором наукового дискурсу постає аналіз шкільного курсу «Громадянська освіта» як ключового інструменту утвердження ідентичності та демократичної консолідації суспільства. Становлення громадянської освіти в Україні, специфіка її змісту та роль у розбудові демократії висвітлюються в статтях: Я. Боренька [16], С. Гумена [22], Ю. Окуньовської [38], Н. Пашиної [44, 45], Л. Рябовол [48].

Аналіз праці авторського колективу під керівництвом І. Беха (І. Бех, Л. Канішевська, Р. Малиношевський) [15], присвячена стратегії військово-патріотичного виховання дітей та молоді. У статті комплексно схарактеризовано пріоритети виховного процесу з огляду на актуальні інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні виклики. Науковці детально розкривають організаційно-правові засади, мету та завдання військово-патріотичного виховання, базуючись на аксіологічному, особистісно зорієнтованому, діяльнісному та компетентнісному підходах.

Філософсько-методологічне підґрунтя для дослідження становить праця В. Кульчицького [32], у якій ґрунтовно простежено еволюцію вітчизняної патріотичної думки та історичних передумов національного виховання. Ця

стаття становить значну цінність для розкриття генезису феномену українського патріотизму. У своєму дослідженні автор здійснює огляд становлення патріотичної ідеї, починаючи від епохи Київської Русі, де домінували концепції єдності земель та захисту держави. Важливим етапом формування національної свідомості визначено діяльність Острозької академії та братських шкіл (XVI–XVII ст.), які заклали основи громадянської відповідальності, ідеї збереження рідної мови та національного протесту.

Монографія Р. Петронговського «Теорія і практика формування патріотизму старшокласників» [46] допомогла дослідити історію розвитку цього поняття. Опрацювання книги дозволило простежити, як змінювався зміст патріотизму в різні часи. Зокрема, у роботі розглянуто європейський досвід періоду Французької революції, коли патріотизм став символом боротьби за права суспільства та захисту своєї країни. Опрацювання матеріалів цієї монографії дозволило нам вибудувати чітку історичну ретроспективу розвитку патріотичних ідей.

Важливе значення для осмислення предмета нашого дослідження має наукова стаття Г. Тупікової «Сутність і форми прояву феномену патріотизму» [54]. У цій праці глибоко досліджено структуру патріотизму, зокрема чітко розмежовано його специфіку в умовах мирного та воєнного часу. Авторка обґрунтовує, що сучасне патріотичне виховання суттєво відрізняється за своїм змістом, цілями та завданнями залежно від історичних умов. Якщо у мирний період пріоритетом є самовіддана праця на користь народу, що потребує відчуття стабільності, то в умовах війни відбувається оновлення вічних людських цінностей. Дослідниця наголошує, що метою патріотичного виховання воєнного часу стає формування високої патріотичної свідомості, дисциплінованості, а також готовності до виконання громадянського обов'язку щодо захисту інтересів держави.

Важливим джерелом для дослідження процесу становлення та розвитку громадянської освіти в нашій державі стала аналітична стаття Я. Боренько «Громадянська освіта в Україні» [16]. Стаття чітко описує етапи розвитку

громадянської освіти в Україні. Матеріали статті стали основою для розуміння того, як еволюціонував підхід держави до виховання свідомого громадянина.

Також складником джерельної бази дослідження є матеріали інтернет-ЗМІ та ресурси електронних освітніх платформ. Серед матеріалів інтернет-ЗМІ особливе місце посідає публікація Харківської правозахисної групи щодо «Концепції громадянського виховання» [73]. Цей документ проаналізовано як першу спробу системного впровадження громадянської освіти в Україні (2000 рік), що закріпила необхідність цілеспрямованого формування громадянської свідомості школярів на державному рівні. Сучасні аспекти розуміння патріотизму та актуальні методики викладання доповнено оглядовими статтями інших авторів Д. Долотова [72], В. Нестор [75], ресурси Bestclevers [74]. Крім того, матеріали офіційного сайту волонтерського руху «Добробат» [76] залучено як допоміжну базу для практичної реалізації методу кейсів, що дозволяє наочно демонструвати учням приклади дієвого патріотизму.

Окрему групу джерел становлять матеріали електронної освітньої платформи LearningApps [77, 78]. Проаналізовані інтерактивні вправи та вікторини з тематики прав людини розглядаються як практичний інструментарій для впровадження елементів гейміфікації в освітній процес.

Практична частина впровадження патріотичного компонента регламентується Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [9]. Змістове наповнення освітнього процесу проаналізовано крізь призму інтеграції патріотичного виховання у чинні програми. Зокрема, навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класу [2] спрямована на системне осмислення старшокласниками механізмів захисту держави та прав людини. Для базової середньої освіти опрацьовано варіативні модельні навчальні програми авторських колективів під керівництвом І. Д. Васильків, Т. Демчук [3] та О. І. Пометун [8]. Аналіз цих документів дозволяє простежити наступність у викладанні матеріалу та визначити дієві механізми використання курсу громадянської освіти як ефективного майданчика

для практичного формування національної ідентичності та патріотичних переконань учнів.

Навчально-методична база дослідження представлена підручниками та посібниками, аналіз яких дозволяє простежити механізми практичної реалізації завдань національно-патріотичного виховання на уроках громадянської освіти. У контексті старшої школи було проаналізовано підручник інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класу авторського колективу під керівництвом Т. В. Бакки [58]. Видання розкриває теоретичні та практичні аспекти функціонування громадянського суспільства, механізми взаємодії особистості й держави, а також систему захисту демократичних цінностей. Опрацювання цього підручника дає змогу визначити базові підходи до формування зрілої громадянської позиції, правової свідомості та соціальної відповідальності, які є фундаментальними складниками патріотизму старшокласників.

Особливу увагу приділено новітньому навчально-методичному забезпеченню для базової середньої освіти, зокрема підручникам з громадянської освіти для 8 класу. Підручник авторського колективу І. Д. Васильків, В. М. Кравчука та І. З. Танчина [59] пропонує структурований виклад матеріалу, орієнтований на поступове усвідомлення учнями своєї ролі в соціумі. Аналіз цього видання демонструє його спрямованість на формування базових цінностей громадянського суспільства, що сприяє ранньому становленню національної ідентичності підлітків. Зі свого боку, підручник за авторством О. І. Пометун, Т. О. Ремех та Г. В. Сєрової для 8 класу [61] вирізняється потужним методичним апаратом, який базується на діяльнісному підході. У процесі аналізу встановлено, що видання пропонує широкий спектр інтерактивних завдань, практичних вправ та ситуативних завдань. Такий формат містить значний потенціал для формування емоційно-почуттєвого та поведінкових компонентів патріотизму, оскільки залучає учнів до активної комунікації та моделювання реальних соціальних процесів.

Посібник «Інноваційне "зелене" навчання» колективу авторів А. Еберс Бругель, Л. Джоллер, Н. Костюченко, Д. Смоленніков [60]. Видання

першочергово сфокусоване на екологічній проблематиці, воно пропонує широкий спектр універсальних інтерактивних технологій, серед яких модель «перевернутого класу», метод кейсів, різноманітні симуляційні ігри та пітчінги ідей. Однак ключовий інтерес для нашого дослідження становить запропонована в посібнику методика організації та проведення дебатів, зокрема за форматом Карла Поппера.

Значний масив опрацьованих джерел становлять навчально-методичні матеріали, які пропонують практичний інструментарій для ефективної реалізації завдань національно-патріотичного виховання. Аналіз цих джерел дозволяє стверджувати, що інтеграція різноманітних інтерактивних методик у виховний процес має значний педагогічний потенціал для формування свідомого громадянина.

«Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (І. Бех, К. Чорна) [63] та методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання в контексті сучасних викликів (Н. Бондаренко, С. Косянчук) [64], ці праці закладають основу, визначаючи ключові цінності та психолого-педагогічні умови, необхідні для ефективного становлення національної ідентичності в сучасних реаліях. Опрацювання цієї праці дозволяє нам чітко виокремити та описати структуру патріотизму, поділивши його на когнітивний, емоційно-почуттєвий та діяльнісно-поведінковий компоненти.

Практична реалізація концептуальних засад вимагає застосування сучасного дидактичного інструментарію. У цьому контексті було проаналізовано низку методичних розробок, присвячених технологіям розвитку критичного мислення та візуалізації інформації. Використання «Метод-прес» (І. Косса) [65], методу «Займи позицію» (Л. Сич) [71] та технології створення інтелект-карт (А. Наливайко) [68] на уроках громадянської освіти відіграє визначальну роль у формуванні когнітивного компонента патріотизму. Зазначені методики вчать здобувачів освіти критично аналізувати суспільно-політичні процеси, аргументовано відстоювати власну думку та свідомо формувати свою громадянську позицію, протидіючи маніпуляціям. Для посилення емоційно-

почуттєвої складової виховання значний потенціал має методика «Незакінчені речення» [66]. Визначальну роль у трансформації патріотичних переконань у реальні вчинки відіграє практична та проєктна діяльність. Аналіз методики роботи над екологічними проєктами І. Александрова [62] та матеріалів щодо організації підсумкового соціального проєкту в 8 класі О. Пометун [69] доводить високу результативність діяльнісного підходу.

Наукова новизна. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в процесі вивчення шкільного курсу «Громадянська освіта» є одним із пріоритетних напрямів сучасної вітчизняної педагогіки, що органічно поєднує ціннісні, правові та суспільно-політичні аспекти. Проблема формування патріотизму постійно перебуває в центрі уваги науковців, практичні механізми інтеграції цього виховного компонента у зміст оновленого курсу «Громадянської освіти» наразі проходять процес свого закономірного становлення та поступової адаптації до складних реалій воєнного стану. Застосування сучасного педагогічного інструментарію створює умови для формування в учнів не лише емоційної прив'язаності до держави, але й розвитку критичного мислення, медіаграмотності, правосвідомості та когнітивної стійкості. Спроба концептуально об'єднати формування традиційних національних цінностей із практико-орієнтованим навчанням, а також систематизувати й науково обґрунтувати доцільність використання комплексу інноваційних методів (кейс-технологій, дебатів, симуляційних ігор) як дієвої системи патріотичного виховання учнів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань у дослідженні застосовано комплекс методів. Серед них теоретичний аналіз психолого-педагогічної та фахової методичної літератури з проблеми патріотичного виховання. Здійснено вивчення нормативно-правової бази, чинних навчальних програм і шкільних підручників з курсу громадянської освіти, з метою впорядкування інформації застосовано систематизацію та узагальнення педагогічного досвіду щодо застосування активних форм навчання

на уроках. Для розробки дидактичних матеріалів, рольових ігор та дискусійних форматів використано метод педагогічного моделювання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та систематизації методичних підходів до патріотичного виховання учнів під час вивчення курсу «Громадянська освіта». Отримані матеріали можуть застосовуватися вчителями суспільствознавчих дисциплін для підготовки до занять, організації тематичних дискусій, рольових ігор та проєктної діяльності. Розроблений комплекс практичних матеріалів, який охоплює сценарії дебатів, алгоритми соціального проєктування та зразки використання цифрових платформ для оцінювання, становить підґрунтя для створення фахових методичних рекомендацій. Застосування цих розробок на практиці сприяє вихованню свідомих громадян, які вміють перевіряти факти, домовлятися між собою та захищати інтереси України.

Апробація результатів. Основні теоретичні положення та розроблені практичні матеріали пройшли апробацію під час проходження педагогічної виробничої практики на базі закладу загальної середньої освіти у процесі викладання шкільного курсу «Громадянська освіта». Зокрема, у межах навчальної діяльності було розроблено та впроваджено в освітній процес авторський план-конспект уроку (Додаток Є), орієнтований на формування патріотизму. Під час проведення занять було успішно апробовано відповідний комплекс інтерактивних методів, серед яких: заповнення аналітичних таблиць, а також критичний аналіз реальних новинних повідомлень пропагандистського характеру з їх подальшим практичним перефразуванням об'єктивному стилі.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (81 позиція) та додатків. Загальний обсяг роботи складає 117 сторінок, із них основного тексту – 78 сторінок.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТІ

На сьогоднішній день, патріотичне виховання в Україні є одним із пріоритетів державної та громадської діяльності, спрямованої на розвиток національної свідомості, що ґрунтується на головних цінностях країни, зокрема ідентичності, свободі, єдності та могутності. Також спостерігається прагнення захистити територіальну цілісність та орієнтація на європейські цінності в освіті дітей та молоді [21, с. 120]. Формування справжнього патріотизму є складним процесом, що ґрунтується на вихованні стрижневих духовно-моральних та громадянських якостей особистості [27, с. 157]. Водночас, щоб відповідати на сучасні політичні, суспільні виклики, необхідно переосмислити усталені підходи до освітнього процесу та наповнити його новим змістом. У сучасних умовах проблема патріотичної освіти виходить за рамки лише рівня освіти та стає питанням національної безпеки та сталості держави.

В умовах зростання загрози агресії та різноманітних гібридних загроз існує нагальна потреба переглянути стратегічні підходи до розвитку національних знань [24, с. 2], що відображено в законодавчій та нормативно-правовій базі України, зокрема в «Стратегії національної та міжнародної освіти» затвердженій указом Президента України. Згідно з положеннями цього документа, національно-патріотичне виховання визначається як систематична робота уряду та суспільства, яка зосереджена на розвитку національної свідомості, що ґрунтується на соціальних цінностях, таких як ідентичність, воля, єдність та гідність. Ці умови передбачають трансформацію освітньої моделі, об'єднання громадянсько-патріотичних, військово-патріотичних та духовно-моральних елементів в єдине ціле в структурі ідентичності. Основою цього процесу є продовження боротьби за незалежність українського народу, яка навчає молодь прикладами героїзму захисників різних часів: українських козаків, Українських

Січових Стрільців, воїнів армії УНР, УПА, сучасних учасників боротьби з російською окупацією [13, с. 2].

Розглядаючи «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти», ми розуміємо, що досягнення поставленої мети патріотичної освіти забезпечується шляхом дотримання системи взаємопов'язаних принципів, що відображають унікальність освітнього процесу в умовах воєнного часу та повоєнного розвитку [75]. Важливим є: принципи історичної, соціальної пам'яті та наступності поколінь. Принцип соціальної рівності, який узгоджує зміст освіти із сучасними соціальними викликами та готує молодь до їх подолання, забезпечує відкритість світовому культурному простору, збереження національної ідентичності та інші. Поєднуючи ці принципи, національно-патріотичну освіту можна вважати комплексним системним процесом, спрямованим на об'єднання держави та суспільства та зміцнення політичного народу України [5].

Ще одним етапом нормативного закріплення стратегічних пріоритетів у цій сфері стало прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері зміцнення української національної громадянської ідентичності», що зрештою зміцнило статус політики ідентичності як невід'ємної складової національної надійності держави. Національне-патріотичне, військово-патріотичне виховання, а також громадянське виховання, які мають поєднуватися для забезпечення формування в суспільстві стабільної оборонної свідомості та громадянської стійкості [11].

Ефективним механізмом практичної реалізації окреслених стратегічних орієнтирів є «Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року». Програма базується на принципах рівності та відкритості. Це означає, що вона спрямована на всіх громадян та надає кожному можливість брати участь у патріотичному вихованні [4]. Документ фокусується на головних завданнях: формування української громадянської ідентичності через утвердження статусу державної мови та популяризацію культурної спадщини, а також військово-патріотичне виховання, спрямоване на

розвиток оборонної свідомості та підвищення престижу військової служби. Системне впровадження Програми забезпечується шляхом розробки науково-методичних стандартів та поглиблення співпраці між органами влади та громадянським суспільством, зокрема через підтримку молодіжних рухів та розвиток мережі спеціалізованих центрів. [4].

Тому сьогоднішня модель патріотичного виховання спрямована на забезпечення захисту незалежності та суверенітету України, на зміцнення національної ідентичності як ефективного засобу запобігання зовнішній агресії [24, с. 11]. Пріоритетним завданням патріотичного виховання є формування політичної культури шляхом закріплення відповідних державних цінностей, норм і світоглядів у свідомості та поведінці молоді [21, с. 121].

У контексті сучасних освітніх трансформацій логічним продовженням реалізації державної стратегії є концепція «Нової української школи», яка впроваджує загальні нормативні вимоги в конкретну модель випусника. Ключовою домінантою цього бачення є тріада «Особистість – Патріот – Інноватор» [7, с. 13], де патріотизм трактується як активна громадянська позиція. Згідно з концептуальними принципами НУШ, сучасний патріот – це особистість, яка діє на основі морально-етичних імперативів, поважає людську гідність та права, а також здатна приймати відповідальні рішення. Важливо, що патріотична складова тут тісно інтегрована з інноваційним потенціалом та критичним мисленням. Випусник розглядається як всебічно розвинений, освічений українець, готовий змінювати світ навколо себе та конкурувати на ринку праці, брати на себе відповідальність за економічний прогрес держави у XXI столітті [7, с. 6]. На нашу думку, такий підхід демонструє ключову зміну освітньої парадигми, що патріотизм перестає бути лише ідеологічною категорією, а він трансформується у дієву компетентність. Саме об'єднання громадянської відповідальності та інноваційного мислення дозволяє виховати новий тип особистості, для якої професійна самореалізація та конкурентоспроможність є невід'ємними складовими успішного розвитку власної держави.

Для створення ефективної системи виховання, необхідно спочатку визначити її основу. Усе навчання має базуватися на чітко визначених поняттях. Слід наголосити, що без чіткого визначення поняття «патріотизму» та його місця в системі суспільних цінностей неможливо говорити про успішне вирішення основних проблем сучасності. Це стосується як збереження історичної пам'яті, культурної ідентичності, так і стратегічних цілей – від збереження цілісності країни до реформування системи освіти [27, с. 154].

Аналізуючи праці таких науковців, як І. Бех, Н. Мойсеюк та К. Чорна, можна переосмислити сутність національно-патріотичного виховання. Воно пояснюється, як змістовна взаємодія між суб'єктом та суб'єктом. Суть цього процесу полягає у співпраці та спілкуванні, які створюють умови для самопізнання особистості та формування її як обізнаного громадянина та патріота своєї Батьківщини [55, с. 26].

Походження слова «патріотизм» слід шукати в іноземній етимології. Так, латинське *patria*, що походить від *pater* – «батько», трансформувалося від значень «рід» і «покоління» до узагальненого – «Батьківщина». Співзвучним є і грецьке слово *patriotes*, що означає «земляк». Смислова єдність цих понять у різних культурах та мовах свідчить про те, що цей термін виник в давнину та широко поширився по всьому світу [39, с. 103]. Під час Французької революції 1789–1799 рр. вперше з'явилося поняття «патріотизм», яке слугувало маркером республіканської ідентичності. Тогочасне тлумачення патріотизму ототожнювало його з образом борця за суспільні інтереси, який протистоїть монархічній системі, щоб захистити батьківщину [46, с. 11].

За переконаннями В. Липинського, патріотизм – це любов до землі та держави, він не сприймав його лише як кровну спорідненість. На його думку, вирішальним є не етнічне походження, а «територіальний патріотизм» – тобто готовність людини, незалежно від її національності, віддано працювати на благо своєї країни. Мислитель наголошував, що саме спільна праця та життя на одній землі об'єднує людей у націю. «Українцем, своїм, близьким, людиною однієї

нації єсть кожна людина, що органічно зв'язана з Україною», – як писав сам В. Липинський [80, с. 400].

Розглянемо, як видатні зарубіжні мислителі інтерпретували цю категорію, закладаючи її універсальний та етичний фундамент. Ж.-Ж. Руссо тлумачить патріотизм як найвищу моральну чесноту та героїчну пристрасть на противагу космополітизму. На відміну від раціонального громадянства, патріотизм виступає як потужна емоція, яка перетворює любов вільної особистості до себе на активну любов до батьківщини, надихаючи її на мужність та самопожертву [79, с. 21-22]. І. Кант бачив суть справжнього патріотизму в поєднанні з космополітизмом, який міг би вийти за межі національних кордонів. Ключовим для його поглядів є визначення патріотичної держави, як простору рівності та спільної відповідальності громадян, на відміну від авторитаризму, де влада тлумачиться як вотчинний дім [79, с. 23].

Для всебічного розкриття сутності досліджуваної проблеми необхідно звернутися до аналізу лексикографічних джерел, адже саме в довідковій літературі формуються усталені в науці та суспільстві погляди на базові поняття. У цьому контексті важливим етапом дослідження є порівняльний аналіз тлумачення терміна «патріотизм», поданих у різнопланових тлумачних, енциклопедичних та філософських словниках.

У філософській довідковій літературі патріотизм пояснюється як любов до батьківщини, відповідальність за її долю та готовність працювати на її благо, охоплюючи це широке почуття як соціально-політичний та моральний принцип для захисту національних здобутків, особливо тих, що перебувають під загрозою [81, с. 472].

Згідно з «Політичною енциклопедією», патріотизм (від грецького *patri*) визначається як моральний імператив, що проявляється через любов до батьківщини та здатність пожертвувати особистими амбіціями заради її блага. Він передбачає ціннісне ставлення та активне бажання зберегти її відмінні риси [80, с. 546]. У педагогічній енциклопедії розкривають сутність патріотизму через

синтез рідного культурного середовища та високих громадянських чеснот [53, с. 228].

Зазначимо, що український феномен патріотизму не є статичним утворенням, а пройшов довгий шлях еволюційного розвитку, тісно пов'язаний з етапами державотворення. Аналіз змін у поглядах – від історичних джерел Руської держави до сучасних філософських концепцій, дозволяє виокремити ті образи, які й сьогодні складають основу національної та громадянської позиції українців.

Наприклад, патріотизм у Руській державі розвивався завдяки поєднанню давніх народних традицій та християнських учень. На ранньому етапі родового ладу любов до рідної землі виховували народні звичаї, обряди та фольклор: казки та прислів'я навчали вірності своєму племені та засуджували зраду [46, с. 28–29]. Пізніше, з прийняттям християнства та зміцненням держави, ці почуття отримали глибше розуміння, що відобразилося в історіях та працях таких мислителів, як митрополит Іларіон та Кирило Туровський. Гарним прикладом такого поєднання було «Слово о полку Ігоревім», де народна повага до героїзму пов'язувалася із закликом до єдності, підтверджуючи розуміння патріотизму, як обов'язку захищати вітчизну та її культуру [32, с. 76].

Виникнувши як центри опору польсько-католицькій експансії в козацьку епоху кінець XVI – початок XVII століття, братські школи були потужним фактором формування національної свідомості. Навчально-виховний процес у цих закладах базувався на принципах демократії та рівності учнів незалежно від статку, що було закріплено, зокрема, у Статуті Львівської братської школи 1586 р. Освіта поєднувала вивчення староукраїнської мови та православних традицій з формуванням високих моральних якостей: дисципліни, доброчесності та поваги до наставників [46, с. 29-30]. Ідеологічним підґрунтям братського руху стала філософія патріотизму, яку розвивали провідні діячі того часу. Так, І. Копинський у праці «Алфавіт духовний» розглядав виховання патріота через призму самопізнання та перемоги духовного начала над матеріальним [32, с. 77].

Розвиток української філософсько-педагогічної думки у XIX–XX століттях ознаменувався багатовекторним осмисленням цього феномену. У рамках своєї «філософії серця» Платон Юркевич вважав любов до батьківщини шляхом до пізнання істини, що нерозривно пов'язане з духовністю, тоді як Іван Франко бачив у традиційному сімейному вихованні основу національної солідарності та гуманізму. Водночас Леся Українка та Михайло Драгоманов зосереджувалися на активній природі патріотизму [32, с. 77]. Історичний огляд дозволяє стверджувати, що український патріотизм є динамічним феноменом, який має здатність еволюціонувати в залежності від зовнішніх факторів та запитів суспільства.

Водночас для комплексного розуміння досліджуваної проблеми недостатньо обмежитися лише лексикографічним тлумаченням, оскільки в освітньому процесі термін «патріотизм» набуває специфічного педагогічного змісту. Глибше осягнення сутності цього явища потребує аналізу наукового доробку провідних дослідників та педагогів. Аналіз праць провідних учених дає змогу уточнити категоріальний апарат дослідження, також зрозуміти, як саме трактується взаємозв'язок між патріотизмом як особистісною цінністю та системою педагогічних впливів, покликаних її сформувати.

У контексті досліджуваної проблеми особливої уваги заслуговують погляди В. Сухомлинського, який інтерпретував патріотичне виховання як всеосяжний процес, що інтегрує зусилля сім'ї та закладу освіти. Ключовим вектором педагогічної системи вченого було утвердження у свідомості дітей почуття любові до рідної землі, її культурних та історичних святинь [31, с. 591]. У педагогічній концепції Сухомлинського образ патріота ґрунтується на гармонії інтелектуально-емоційної сфери та діяльності [64, с. 15]. У наукових працях сучасних дослідників, зокрема Д. Пащенко та О. Сухомлинської, мета національно-патріотичного виховання інтерпретується крізь призму формування стійкої національної ідентичності. Основою цього процесу є шанобливе ставлення до культурно-історичної спадщини, мови та традицій народу [31, с. 592].

На переконання видатного педагога К. Д. Ушинського, патріотизм є основною і природною якістю особистості, співмірною за силою з почуттям власної гідності, що робить його незамінним інструментом педагогічного впливу для морального вдосконалення учнів. Вчений вбачав у любові до Вітчизни невичерпний виховний потенціал, зазначаючи: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню надійний ключ до серця людини й можуть опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними й родовими нахилами» [56, с. 99].

Таке розуміння патріотизму, яке поєднує моральні цінності, знання історії та конкретні дії, дає нам міцну основу для побудови ефективної системи освіти. Оскільки цей процес має бути чітко спланованим, доречно розглянути структуру національно-патріотичного виховання, його цілі мета, принципи, зміст, методи [55, с. 27]. Можна стверджувати, що патріотизм – не є статичним почуттям, а це скоріше динамічне явище, яке еволюціонувало від емоційної прив'язаності до рідної землі до свідомої громадянської відповідальності та стратегічного чинника національної безпеки.

Трактування патріотизму як динамічного явища та стратегічного гаранта національної безпеки зумовлює необхідність системної побудови освітнього процесу. У цьому контексті визначальною метою патріотичного виховання є всебічне формування особистості громадянина-патріота. Як справедливо зазначають вітчизняні дослідники І. Бех, К. Чорна, такий громадянин має бути готовий до самовідданої побудови суверенної, демократичної та правової держави, здатної забезпечити її безпеку. Крім того, на нього покладається місія цивілізованого захисту власних прав та консолідації суспільства заради громадянського миру [63, с. 20]. Водночас для утворення цього патріотизму як найвищої духовно-моральної цінності необхідно посилити його практичну складову. Це передбачає виховання у молоді високого рівня професійної компетентності, соціальної дисципліни та непохитної вірності конституційному

обов'язку, що разом гарантує готовність до активного захисту держави в кризових ситуаціях [54, с. 152].

Досягнення цієї мети конкретизується через комплекс взаємопов'язаних освітніх завдань, що структурно охоплюють ціннісний, правовий та безпековий виміри. У практичному плані це вимагає утвердження поваги до історичного минулого та мови як духовного коду нації, виховання правосвідомості та розуміння зв'язку між індивідуальними свободами та патріотичним обов'язком. Водночас сучасні загрози визначають нагальну потребу підвищення престижу військової служби, залучення молоді до демократичного державного будівництва та формування її свідомої готовності протидіяти будь-яким проявам сепаратизму чи соціальної деструкції [63, с. 20–21].

Аналіз патріотичного виховання дозволяє розглядати його як складну систему, що ґрунтується на інтеграції громадянських якостей та етичних принципів. Науковий дискурс визначає чотири ключові компоненти цієї структури: мотиваційно-ціннісний, який визначає самоідентифікацію особистості як громадянина; когнітивний, що охоплює знання власних обов'язків; емоційний, пов'язаний з глибокими переживаннями приналежності до нації, та поведінковий, що реалізується через активну діяльність [64, с. 20–21].

Емоційна складова потребує особливої уваги. Вчені розглядають патріотизм не просто як політичний обов'язок, а передусім як почуття, що є основою нашого ставлення до держави та національної свідомості [64, с. 21]. Особливість емоційної складової полягає в поєднанні двох почуттів: любові до свого народу та культури й водночас різкого неприйняття будь-яких загроз їхньому існуванню. Саме ця відданість рідній землі та традиціям є основою, що об'єднує суспільство та мобілізує громадян на захист державності від зовнішніх ворогів [80, с. 546]. У сучасному українському контексті цей спектр емоцій трансформується у свідоме відчуття приналежності до історії та майбутнього своєї держави. Вершиною розвитку емоційної сфери патріота є жертвна любов до Батьківщини – найвища форма громадянської відданості, яка передбачає

безумовну готовність витримувати випробування і навіть йти на самопожертву заради захисту своєї країни [24, с. 5].

Водночас зміст процесу базується на єдності двох компонентів, де моральне виховання виступає основою національного. Засвоєння загальнолюдських цінностей, гуманізму та схильності творити добро створює необхідну платформу для подальшого формування специфічної любові до Батьківщини, поваги до її історії, традицій та культури [19, с. 3].

Стратегічним завданням реалізації цього змісту є актуалізація молоддю державно-політичних цінностей та орієнтирів. Прищеплення відповідних норм поведінки у свідомість молодого покоління сприяє формуванню цілісного типу політичної культури, необхідного для функціонування демократичного суспільства [21, с. 121]. Водночас варто враховувати, що патріотизм – це багатогранне та динамічне явище, форми його прояву визначаються історичними обставинами. Дослідники чітко виокремлюють специфіку патріотизму мирного часу, пріоритетами якого є творча праця та культурний розвиток нації, та патріотизму воєнного часу, який зосереджений на безпосередньому захисті суверенітету держави [54, с. 152].

Успішна реалізація окреслених цілей і завдань вимагає опори на чітку методологічну основу, яка являє собою комплекс взаємодоповнюючих підходів. Ключовим тут є науковий підхід, який у тісному зв'язку з конкретно-історичним вимагає врахування об'єктивних закономірностей розвитку суспільства та адаптації освітніх завдань до сучасних потреб демократичного державного будівництва. Однак ефективність цих завдань безпосередньо залежить від реалізації діяльнісного підходу, оскільки справжній патріотизм кристалізується не в теорії, а виключно через практичну участь молоді у справах, де громадянські цінності перевіряються реальними діями. Серцевиною цієї освітньої моделі є особистісно-орієнтований підхід, який ставить у центр освітнього процесу суверенітет, права та інтереси дитини, вибудовуючи правильну ціннісну ієрархію від конкретної людини до народу та держави. Зрештою, системний підхід, що розглядає формування громадянина-патріота як цілісний,

багаторівневий та відкритий процес безперервного розвитку та саморозвитку, дозволяє гармонійно поєднати всі ці вектори [63, с. 21–22].

Ознаками патріотизму є емоційна прив'язаність та любов до Батьківщини, активна вірність, яка передбачає служіння її інтересам, захист суверенітету та сприяння безперервному демократичному розвитку держави. Науковий дискурс класифікує форми прояву цієї якості на емоційно-чуттєві, що включають гордість за історичне минуле та віру в майбутнє, та активні, що реалізуються через професійну або збройний захист країни [64, с. 11]. Водночас патріотизм розглядається як системна та складна якість, що функціонує на національному, соціально-груповому та особистісному рівнях. Як зазначав ідеолог Петро Федун-Полтава, справжній патріотизм не обмежується готовністю до самопожертви в екстремальних умовах, а вимагає, перш за все, щоденної наполегливої праці над створенням нових національних цінностей [72]. У кризові часи загроз національній безпеці ця якість трансформується у визнання пріоритету суспільних інтересів над особистими та негайну готовність захищати Україну.

В освітньому просторі національно-патріотичне виховання набуває статусу стратегічного завдання, яке вимагає реалізації через низку ключових аспектів. До них належать: формування поваги до Конституції та державних символів, розвиток національної самосвідомості та розуміння історичної та культурної спадщини, зокрема традицій українського козацтва [5]. Особливий акцент робиться на військово-патріотичній підготовці та становленні активної громадянської позиції молоді. Головним елементом формування свідомого патріота є створення повноцінного україномовного середовища, де володіння державною мовою є безумовним пріоритетом освітньої роботи, поряд з вихованням високих моральних якостей та культури поведінки.

Актуалізація досліджуваної проблеми значно посилюється в контексті російсько-української війни, та за наявності багатьох тривожних соціальних факторів, зокрема, соціальної апатії, беззаконня, гендерної нерівності, соціальної депресії, кризи цінностей. Необхідність оновлення традицій національної та

територіальної освіти є важливим стратегічним завданням національної освіти [64, с. 7].

З огляду на це, в умовах сучасних екзистенційних викликів мета виховної роботи зазнає значних трансформацій. Якщо мирний період вимагає відчуття соціальної стабільності, то реалії війни актуалізують необхідність переосмислення вічних цінностей. Тому пріоритетною метою стає формування високої патріотичної свідомості, залізної дисципліни та безумовної вірності Конституції. Виховання в умовах воєнного часу спрямоване на розвиток професійно значущих якостей та мобілізаційної готовності до активного виконання громадянського обов'язку щодо захисту інтересів Батьківщини [54, с. 152].

Для своєчасного реагування виклики воєнного часу система освіти має переосмислити вічні принципи. Головне завдання у цьому процесі – формування національної ідентичності та національної ідеї, оскільки вона є основою стабільності суспільства. Сьогодні як ніколи важливо розуміти своє коріння, цінності та відчувати приналежність до української нації. Враховуючи цю життєво важливу необхідність, сучасна школа має перестати бути просто місцем передачі сухих знань. Вона має стати головним центром, де формується національна самосвідомість молоді, яка стане потужною внутрішньою опорою для кожної людини.

На сьогоднішній день важливість освітнього процесу полягає не лише у вихованні національної самосвідомості як локального уявлення про існування певного народу, а й у створенні належної національної ідентичності. У науковій дискусії наголошується, що знання не обмежуються особистою свідомістю людини, а залежать від її об'єктивної позиції та міцної інтеграції в соціокультурне середовище [29, с. 7]. На законодавчому рівні, зокрема в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері формування української національної та громадянської ідентичності», ці поняття національної та громадянської ідентичності чітко розмежовувалися. Відповідно до нормативного трактування, громадянська ідентичність постає як осмислена

політико-правова єдність людини та держави, маркерами якої є взаємна довіра, дієвий патріотизм і рішучість у захисті національних інтересів. Зі свого боку, національна ідентичність розглядається як внутрішнє єднання з унікальною українською спільнотою, фундаментом якого виступають єдина мова, культурні надбання та спільна історична пам'ять [11].

В умовах збройної агресії культивування цієї ідентичності виходить за рамки суто освітніх цілей, перетворюючись на гарантію духовної безпеки України. Систематичні інформаційні атаки ворога, метою яких є знищення наших цінностей, нав'язування радянських наративів та маргіналізація української мови, чітко продемонстрували фізичний захист держави немислимий без сильної національної ідентичності. З огляду на це, стратегічним завданням освіти є кристалізація у молоді внутрішнього ціннісного ядра свідомого патріотизму на рівні «Я – українець» та «Ми – українці» [23, с. 2]. Отже, в умовах збройного протистояння головною місією навчального закладу є забезпечення того, щоб учень не лише пасивно усвідомлював свою приналежність до українського народу, а й був готовий практично захищати її через конкретні дії у повсякденному житті.

Така практична спрямованість патріотизму є природним результатом формування сучасної української політичної нації. Сучасний ступінь соціальної згуртованості переконливо демонструє, що категорія «національного» нарешті подолала вузькі етнічні рамки, органічно злившись з проактивною позицією громадянина. Відповідно, логічним продовженням розвитку цієї практично-орієнтованої ідентичності є кристалізація сучасної національної ідеї.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що ці дві категорії нероздільні, оскільки дослідники розглядають національну ідею як свідоме розуміння та раціональне формування ідентичності. Теоретично вона відіграє роль своєрідного фундаменту, що об'єднує навколо себе основні орієнтації суспільства: державні інтереси, ідеали демократії, любов до Батьківщини та прагнення до справедливості [36, с. 20]. Цілком логічно, що труднощі з

визначенням цього об'єднуючого ядра завжди свідчать про кризові явища в самій ідентичності.

П. Мовчан в свою чергу зазначає, що конструювання національної ідентичності залежить від зовнішніх умов та усвідомленого вибору людини. Без духовного зв'язку з власною культурою нація втрачає свою історичну ідентичність. Тому ідентичність – це самопізнання народу, яке поєднує історичну пам'ять зі спільним баченням майбутнього [35, с. 106].

Варто зазначити, що раніше, в часи значної соціальної розділеності, вітчизняні вчені О. Майборода констатували, що національна ідея була змушена перебувати в досить «віртуальному» та нечіткому, розмитому стані [36, с. 20]. Отже, національна ідея здатна швидко розвиватися, гнучко реагуючи на об'єктивну реальність та екзистенційні потреби суспільства.

Сьогодні національна модель має чіткі орієнтири, які спрямовують нас до захисту та збереження української державності. Тому змінюється і місія освіти вона переходить від простої адаптації до нових умов для більш активної та проактивної позиції. Система освіти стає важливою складовою забезпечення стабільності суспільства, а її головним завданням є належне виховання нового покоління громадян – з достатнім рівнем знань й підготовлених до захисту та розбудови своєї країни. Ключовим критерієм для школи є сучасне розуміння приналежності до української нації. Сьогодні вона включає насамперед тих, для кого визначальними цінностями є державна незалежність, почуття гордості за її захисників, повага до української культури та мови, а також дієвий патріотизм [23, с. 2].

Повномасштабне вторгнення поставило перед освітою низку викликів, зокрема перетворити любов до Батьківщини на бажання захищати її в усіх напрямках. Ця зміна вимагає міцної згуртованості громади та культури волонтерства, яка об'єднує громаду незалежно від регіональних відмінностей. Так само школа повинна культивувати громадянську відповідальність кожного дня від банального права на освіту до повноцінної соціальної роботи. З огляду на гібридний характер війни, дуже важливою стає інформаційна гігієна –

здатність молоді протистояти шахрайству через критичне мислення та економічні знання, що зосереджені на підтримці державного сектору [17, с. 68].

У такій ситуації на перший план виходить утвердження ініціативності та громадянської свідомості, що є критично важливим саме для школярів. Освітній процес повинен подолати межу сухої теорії, перевівши вивчення прав і обов'язків у площину суспільно-корисної діяльності. Безпосередня участь підлітків у благодійних, еко захисних та волонтерських рухах стає тою базою, на якій базується здатність до співпереживання та внутрішній обов'язок розбудовувати рідну громаду [14, с. 203].

Активний підхід до освіти також відображається на законодавчому рівні. Так, Державна цільова програма національно-патріотичного виховання визначає формування готовності захищати державну незалежність та «усвідомлення громадянського обов'язку» у молоді як ключові цілі [4]. Це свідчить про те, що сучасний патріотизм розглядається не стільки як емоційне почуття, скільки як практична громадянська діяльність заради розвитку країни.

Ефективність педагогічного впливу безпосередньо співвідноситься зі створенням атмосфери довіри та творчості, що стимулює учнів до роздумів над екзистенційними викликами сучасності – питаннями війни, миру та людських стосунків. Надання учням можливості вільно формулювати свою позицію є критично важливим етапом формування громадянської свідомості [64, с. 11]. Ми вважаємо, що в сучасних умовах саме така рефлексія перетворює патріотизм із зовнішнього обов'язку на внутрішню потребу. Це дозволяє учневі відчувати себе не пасивним спостерігачем, а активним творцем майбутнього своєї громади та країни, розуміючи, що великі зміни починаються з особистої відповідальності кожного.

Враховуючи складність патріотичного феномену, навчальні заклади повинні використовувати різні навчальні стратегії, оскільки цей процес не може обмежуватися шаблонними рішеннями. Доцільно використовувати комплекс різних підходів для ефективного формування свідомого громадянина. Наприклад, діяльнісний підхід, у якому основною частиною є «дія» як

цілеспрямована діяльність суб'єкта для досягнення конкретної освітньої мети. Дія є сутнісною основою будь-якої дії, яка може інтегрувати одну або логічну послідовність кількох дій. У контексті патріотичного виховання ефективність педагогічного впливу безпосередньо залежить від реалізації цього підходу, як продемонстрували дослідники в І. Бех та К. Чорна наголошують, що формування особистості громадянина-патріота відбувається набагато глибше, коли декларативна любов до батьківщини перетворюється на реальні дії, а учень долучається до практичних дій, що резонують з його емоційно-чуттєвою сферою та задовольняють внутрішні потреби [51, с. 33].

Застосування діяльнісного підходу лежить в основі ширшої підготовки молоді до захисту державного суверенітету, з фізичним морально-психологічним розвитком та практичною перевіркою й остаточним підтвердженням ціннісних орієнтацій особистості лише через безпосередню участь в активних патріотичних діях [15, с. 4–5]. На емпіричному рівні цей аспект реалізується через діялісно-практичний компонент: відповідальний підхід до навчання, участь у підготовці та проведенні заходів патріотичного змісту, а також процеси самонавчання та самопізнання, що сприяють кристалізації стійких патріотичних рис особистості та отриманню відповідного досвіду [33, с. 36].

Підсумовуючи результати теоретичного та методологічного аналізу проблеми національно-патріотичного виховання в сучасних освітній моделі, можна зробити висновок, що історичні, геополітичні, соціальні та культурні чинники докорінно змінили означене явище, де досягнуто статусу основоположного елемента національної безпеки та гарантії збереження державного суверенітету.

По-перше, в сучасному науковому дискурсі зустрічається пояснення сутності патріотизму як складної, динамічної, цілісної якості особистості. Він еволюціонував від етнічної свідомості емоційна прив'язаність до рідної землі, роду до державного виміру, що передбачає свідому громадянську відповідальність, політичну культуру та дієву вірність конституції. Патріотизм

розглядається як системна єдності чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційного та поведінкового. Водночас увага зосереджується на тому, що справжній патріотизм – це не пасивне споглядання, а щоденна праця на благо суспільства та безумовна готовність до збройного захисту Батьківщини.

По-друге, аналіз нормативно-правової бази показує переорієнтацію державної політики на формування «оборонної свідомості» та громадянської стійкості. Героїчна доктрина захисників України – від козацької доби до визвольної боротьби УНР і УПА та до сучасних воїнів Збройних Сил України – слугує матеріальним ядром формування ідентичності молоді. Реалізація цих дій покладається на державні цільові програми.

По-третє, визначено педагогічні умови та механізми впровадження патріотичного виховання в освітній сфері. У випадку реформи «Нова українська школа» випускна модель виокремлюється в трикутнику «Особистість – Патріот – Інновації», де патріотична позиція гармонійно поєднується з критичним мисленням, стимулює інновації та європейські цінності. Важливим методологічним аспектом є надання можливостей учням рефлексувати над актуальними екзистенційними питаннями, сприяючи інтерналізації державних цінностей у внутрішні переконання особистості.

По-четверте, повномасштабна збройна агресія виступила каталізатором, який остаточно трансформував емоційне сприйняття Батьківщини в концепцію дієвого патріотизму. У реаліях гібридного протистояння та систематичних ворожих нападів на українські цінності формування всеохопної громадянської та національної ідентичності стало ключовим інструментом духовної та фізичної безпеки держави. Сучасна школа стикається з необхідністю реагувати на низку нових викликів: сприяти міцній соціальній згуртованості шляхом залучення молоді до волонтерської діяльності, утверджувати повсякденну громадянську відповідальність та розвивати навички інформаційної гігієни для критичної протидії дезінформації. Вирішення цих завдань базується на інтеграції діяльнісного, системного та особистісно орієнтованого підходів, що дозволяють

трансформувати теоретичні знання про права та обов'язки в реальну соціальну практику.

Сучасна система патріотичного виховання – це багатовекторний процес, спрямований на створення політичної нації, об'єднаної спільними цінностями свободи, гідності та єдності. Можливості подальшого розвитку системи полягають у гнучкому реагуванні на соціальні виклики та в поглибленні інтеграції військової, патріотичної, громадянської, духовно-моральної складових освіти.

Розділ 2. ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В КУРСІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах соціально-політичних викликів та державотворчих процесів громадянська освіта набуває виняткового значення, виступаючи головним механізмом формування стабільного демократичного суспільства. Її суть полягає в цілеспрямованому процесі підготовки підростаючого покоління до активної, свідомої та відповідальної участі в житті держави. Основою цього процесу є розвиток громадянських та соціальних компетентностей, які за своєю природою передбачають здатність особистості реалізовувати та захищати права та свободи, свідомо виконувати свої обов'язки, сприяти утвердженню верховенства права та брати активну участь у суспільному житті. Ефективне формування таких здібностей вимагає відходу від пасивного засвоєння інформації на користь методів навчання, що базуються на діяльнісному підході та забезпечують безпосереднє залучення кожного учня до практичної взаємодії [48, с. 204]. Водночас важливо наголосити, що в сучасних реаліях повноцінна громадянська активність неможлива без усвідомлення власної ідентичності. Саме тому національно-патріотичне виховання органічно інтегроване в структуру громадянської освіти, виступаючи її невід'ємним ціннісним ядром, яке спрямовує набуті громадянські компетентності на захист, збереження та розвиток Української держави.

Створення системи громадянської освіти є дуже важливим для країн із посттоталітарним періодом, які переходять до демократичної системи. Загалом, основні цінності політичної співпраці та державної служби засвоюються людьми природним шляхом – через оточення та повсякденний досвід. Однак у суспільствах, що виникли після розпаду Радянського Союзу, ця спадщина демократичної співпраці майже відсутня. Ця відсутність історичних традицій може бути головною перешкодою на пізніших етапах демократичного руху [45, с. 188]. Як зазначає Н. Пашина, досягнення стабільного розвитку в державі можливе лише за умови інституціоналізації норм демократії, а демократичні

цінності є обов'язковими для широких верств населення [44, с. 294]. За цих обставин саме шкільна система створюється для того, щоб взяти на себе роль основного джерела збору необхідної інформації та перших навичок громадянської участі. Розуміння цієї важливої соціальної потреби призвело до розвитку місцевого сектору освіти, де громадянська освіта в Україні пройшла довгий шлях від стадії теоретичного обговорення до її остаточної легалізації на рівні державних стандартів та навчальних програм.

Першою спробою системного впровадження громадянської освіти в Україні стала розробка у 2000 році «Концепції громадянської освіти в школах України». Цей документ вперше на державному рівні встановив необхідність цілеспрямованого формування громадянської свідомості школярів [73]. Аналізуючи документ, варто звернути увагу на розуміння освітнього процесу на той час. Як зазначають дослідники, розробники Концепції розділили громадянську освіту на дві окремі частини: формальне «навчання» та практичне «виховання». Через цей поділ основний акцент у школах робиться на вивченні своїх прав [38, с. 14]. Тому патріотичне виховання в той час було зосереджене на знаннях відповідальності перед державою та поваги до її інституцій. Однак проблеми формування проактивної громадянської позиції та практичних навичок захисту прав людини потребують поглибленого вивчення. Попри таку вузькість підходів, прийняття Концепції стало тим ключовим зрушенням, яке заклало основу для системної еволюції громадянської освіти в нашій країні.

Наступним етапом став проєкт Концепції громадянської освіти та виховання 2012 року. У документі було зроблено спробу поєднати традиційне патріотичне виховання з новим компетентнісним підходом. Однак, через значні внутрішні суперечності в тексті, цей проєкт так і не був офіційно затверджений, залишаючись лише теоретичною розробкою без юридичної сили. Таке гальмування пояснювалося тим, що протягом тривалого часу національно-патріотичне виховання зберігало беззаперечний пріоритет, тоді як громадянське виховання вважалося другорядним. Патріотичний напрямок мав чітко визначену ідейно-правову основу, яка підтримувалася стабільним фінансуванням на рівні

державного бюджету. Якісні перетворення у цій сфері розпочалися лише після 2014 року [16, с. 2].

Переломним моментом у цьому процесі стало прийняття у 2017 році базового Закону України «Про освіту». Після тривалого періоду концептуальних досліджень саме цей документ офіційно закріпив статус громадянської освіти на найвищому правовому рівні. Згідно із Законом, держава вперше чітко взяла на себе зобов'язання створювати умови для здобуття громадянської освіти. Основний акцент було зроблено на компетентнісному підході: формуванні здатності особистості реалізовувати свої права та обов'язки як члена суспільства. Закон визначив орієнтири цього курсу, зокрема усвідомлення цінностей вільного демократичного суспільства, верховенства права, прав і свобод людини, а також цілеспрямоване формування громадянської культури та культури демократії [10].

Наступним значним кроком у систематизації цього напрямку стало прийняття «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» 2018 р. Згідно з Концепцією, метою громадянської освіти є розвиток компетенцій, необхідних для захисту державності та демократії, а також виховання відповідальної особистості, здатної захищати свої права та виконувати свої обов'язки перед громадою. Для досягнення цієї мети документ визначає низку пріоритетних завдань, серед яких особливе місце посідає формування громадянської національно-культурної ідентичності як основи патріотичного виховання. Цей процес не обмежується лише ціннісною самосвідомістю, а нерозривно пов'язаний зі стимулюванням активної життєвої позиції, розвитком волонтерського руху та залученням молоді до механізмів демократичного управління [6].

Повномасштабна війна вимагала оновлення освітніх орієнтирів. Відповіддю на ці виклики стало прийняття у жовтні 2022 року нової редакції Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Документ встановлює, що громадянська освіта має базуватися на поєднанні національних та загальнолюдських цінностей. Її головна мета – виховання громадян, які вміють

захищати свої права, свідомо виконувати свої обов'язки та брати активну участь у захисті демократії. Ці зміни продиктовані життєвою потребою збереження української ідентичності, адже в умовах протистояння формування свідомості дітей та молоді набуває вирішального значення [6].

Практичне втілення цих завдань сьогодні лягає на середню школу, яка працює за стандартами Нової української школи (НУШ). Важливо зазначити, що в основі цієї освітньої реформи громадянські та соціальні компетенції офіційно визначені як одні з ключових [7, с. 12]. Цілком природно, що одним із ключових орієнтирів випускника НУШ є образ «Патріота» – людини з ефективною соціальною позицією, що ґрунтується на етичних нормах, здатної до свідомого вибору та поважає свободи та людські цінності інших [7, с. 6].

Образ випускника-патріота яскраво ілюструє ключову тезу сучасної вітчизняної педагогіки патріотичне виховання вже не вважається окремим, ізольованим напрямком. Воно органічно інтегроване в структуру громадянської освіти та слугує її ціннісною базою. У сучасних умовах ці поняття стали практично нероздільними. Бути відповідальним членом громади безпосередньо виконує головне завдання патріотичного спрямування здобуття учнями соціальних знань, занурення в культурно-історичні цінності свого народу. Водночас цей процес передбачає виховання принципів особистого спілкування та толерантності в міжетнічних стосунках, розвиток комплексу базових потреб людини – її духовних, етичних, естетичних, правових, професійних та екологічних цінностей [30, с. 352]. Однак, щоб з'ясувати, як саме ця концептуальна єдність втілюється в реальному освітньому процесі, недостатньо спиратися лише на теорію. Існує об'єктивна потреба перейти на практичний рівень та детально проаналізувати сучасні навчальні програми та підручники за якими сьогодні навчаються українські школярі.

Базовим нормативним актом, що визначає межі та прогнозовані досягнення освітнього процесу в навчальних закладах, є Державний стандарт базової середньої освіти. Згідно з його нормами, викладання «Громадянської освіти» розглядається як провідний елемент галузі громадянської освіти та

історії. Варто зазначити, що цей документ визначає головну мету згаданого розділу, як розвиток особистості учня через рефлексію історичних знань та сучасних реалій. Крім того, він забезпечує системне виховання національної самосвідомості та проактивної соціальної поведінки, що ґрунтується на ідеях демократії, патріотизму та поваги до прав людини [9]. Таким чином, патріотизм законодавчо закріплений на найвищому рівні державних стандартів як один з ключових результатів освітнього процесу. Саме для виконання цих нормативних положень та реалізації компетентнісного потенціалу Державного стандарту розроблено сучасні типові навчальні програми з громадянської освіти, які деталізують стратегічні цілі, трансформуючи їх у конкретні освітні теми та види діяльності учнів.

Основою нашого аналізу є документи, які вивчають учні базової та старшої школи: модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (автори Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З.) [1], модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Серова Г. В.) [8], модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори і авторки: Демчук Т., Коваленко А., Совсун І., Хмельницький В., Черепухіна Н. Черкасенко Д.) [3], навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Громадянська освіта (інтегрований курс) 10 клас. Рівень стандарту» [2]. Їх вибір дозволяє простежити важливу закономірність: як у міру дорослішання учнів поступово поглиблюються теми національної ідентичності, патріотизму та громадянської відповідальності. Крім того, такий підхід дозволяє порівняти, як різні автори адаптували загальні вимоги Державних стандартів до реальної шкільної програми.

Аналіз модельних навчальних програм для 8 класу доцільно розпочати з порівняння їхніх цілей та ключових завдань, оскільки вони визначають основні орієнтири освітнього процесу. Порівняння концептуальних підходів авторських колективів під керівництвом І. Д. Васильків та О. І. Пометун показує, що

національно-патріотичне виховання є інтегративним компонентом обох курсів, але реалізується через різні змістовні акценти.

У програмі І. Д. Васильків мета зосереджена на формуванні громадянських компетентностей, необхідних для утвердження та захисту державності та демократії. Патріотична складова тут набуває яскраво вираженого прагматичного та активного характеру, за якого свідомий громадянин повинен брати на себе відповідальність за різні рівні суспільного життя, від власної родини до територіальної громади та держави. Розробники включили стимулювання громадянської, національної та культурної самоідентифікації, поряд із забезпеченням повноцінного функціонування державної мови та духовним збагаченням нації, до пріоритетних завдань, що безпосередньо розкривають патріотичний дискурс. Крім того, значний акцент робиться на вихованні проактивного світогляду учні мотивуються долучатися до соціальних ініціатив та волонтерського руху, що трактується як прикладна реалізація їхньої громадянської свідомості [1, с. 3].

На противагу цьому, у програмі за редакцією О. І. Пометун категорія «патріотизм» інтегрована безпосередньо у формулювання загальної мети курсу. Національно-патріотичний напрямок тут інтерпретується через систему ціннісних координат та розуміння індивідом своєї єдності з українською нацією як унікальною соціокультурною спільнотою. Відмінною рисою такої концепції є гармонійне поєднання внутрішньодержавних та загальноєвропейських ідеалів, адже вірність традиціям українського народу позиціонується в абсолютній єдності з повагою до стандартів Європейського Союзу та світових демократій. Завдання, деклароване авторами, є надзвичайно значущим у реаліях збройного протистояння – виховувати у школярів здатність демонструвати громадянську стійкість, патріотичні почуття та беззаперечну відданість власній державі [8, с. 2-3].

У навчальній програмі, розробленій для учнів 7–9 класів основою виступають прагматичний, соціальний та діяльнісний підходи. Зазначається, що головною метою цього курсу є виховання вдумливих, проактивних та

відповідальних громадян, які розуміють принципи демократичного співіснування та можуть працювати на благо своєї громади та своєї батьківщини. Патріотизм на цьому рівні демонструють через призму участі та формування навичок, школярів навчають керувати соціально-політичними реаліями, взаємодіяти з державними інституціями, вирішувати конфлікти шляхом конструктивного діалогу. Окремим і дуже важливим вектором є робота з розвитку критичного мислення [3, с. 2–3]. З переходом до старшої школи мета громадянської освіти набуває глибини, змісту, світогляду та системного обґрунтування. Вона змінилася на належну підготовку молоді до повноцінної та ефективної роботи в системі демократичних інституцій. Саме на цьому рівні освіти чітко, з точністю та вмінням виражається національно-патріотичний концепт – одним із головних завдань є формування вільної особистості, яка поділяє національні цінності та усвідомлює свій нерозривний зв'язок з українською політичною нацією [2, с. 3].

Аналіз першого тематичного блоку, присвяченого світогляду та цінностям, варто розпочати з програми за редакцією І. Д. Васильків. Тут основні поняття розкриваються через розділ «Культура. Суспільство. Людина». Патріотичне виховання в цьому модулі відбувається через поступове ознайомлення школярів з реаліями українського життя. Учні досліджують складові культури, усвідомлюють державотворчу роль мови та вивчають, як функціонує сучасне українське суспільство. Важливо, що теорія тут тісно пов'язана з практикою, програма безпосередньо вимагає від підлітків участі в проєктах, що утверджують цінність незалежності та територіальної цілісності України. Крім того, учні мотивовані презентувати досягнення своєї громади, що допомагає виховувати почуття національної гордості та поваги до історичного коріння [1, с. 10–11].

З іншого боку, програма під керівництвом О. І. Пометун одразу задає чіткий патріотичний напрямок у назві першої теми – «Ідентичність і цінності громадян України». Тут основна увага приділяється тому, як людина сприймає себе та які цінності має сучасний українець. Ця програма вирізняється великою кількістю інтерактивних завдань, що спонукає емоційну залученість учнів у

процес. Патріотична складова реалізується через творчі завдання, зрозумілі сучасним підліткам. Наприклад, школярам пропонується написати пост для соціальних мереж про те, як українці сьогодні виражають свою національну ідентичність і чому вони пишаються приналежністю до свого народу. Окремо варто відзначити дискусії та дебати, де учні вчаться висловлювати та відстоювати власні думки щодо спільних цінностей, патріотизму та соціальної відповідальності [8, с. 7–8]. Завдяки великій кількості практичних вправ патріотичне виховання стає не просто теорією, а особистим досвідом учня.

Аналіз модуля «Ми і політика» в інтегрований програмі для 7–9 класів автор Т. Демчука демонструє досить нетиповий підхід до національно-патріотичного виховання. Замість звичних розповідей про історію та культуру, тут виховується любов до Батьківщини через розуміння того, як функціонує держава.

У 8–9 класах автори вибудовують лінію національно-патріотичного виховання через сучасні реалії. Наприклад, восьмикласники аналізують, як громадянське суспільство, влада та бізнес взаємодіють із Силами оборони України. На конкретних прикладах вони бачать, як допомога в тилу зміцнює обороноздатність країни [3, с. 19–20]. Водночас у 9 класі використовується дуже вправа «Держава на плечах у громадян». Учні чітко бачать якщо українець перестане бути захисником, виборцем чи платником податків, держава просто розвалиться [3, с. 29]. База для такого розуміння та аналізу закладається ще в 7 класі. Автори через низку завдань на комплексного підходу прищеплюють учням почуття відповідальності за свою країну. Програма руйнує стереотип про те, що державою керує та визначає вектори розвитку маленька група людей. Підлітки дізнаються, що таке податки, і розуміють, що освітлення в школах та машини швидкої допомоги – оплачується грошима самих громадян. Учні вчаться сприймати державу не як абстрактного лідера, а як спільну справу, за яку відповідальність несе кожен громадянин держави [3, с. 6–7]. Такий підхід дає зрозуміти, що любити Україну потрібно через активну участь у її житті. У цьому

контексті патріот – це свідомий громадянин, який вміє впливати на владу, захищати інтереси своєї громади, допомогти державі у воєнний час.

Розгляд першого розділу програми для 10-го класу «Особистість та її ідентичність» показує, що у старшій школі патріотичне виховання переходить на рівень всебічного світорозуміння. Автори демонструють любов до Батьківщини через процес самопізнання, який є природним для молоді.

Теоретична частина модуля базується на соціологічних та психологічних концепціях етапи соціалізації, вплив сімейних та молодіжних субкультур, життєві цінності, людська гідність. У цій теоретичній базі громадянська ідентичність розглядається інституційно – як один із природних результатів розвитку людини та формування її активної позиції. Головним засобом формування національно-патріотичного виховання виступають практичні завдання. У процесі навчання програма вимагає від десятикласників чіткого позиціонування себе [2, с. 9]. Наприклад, важливою темою для обговорення є розуміння того, що означає бути українцем перед обличчям повномасштабного російського вторгнення. Від учнів також очікується пошук автентичних способів вираження національної ідентичності та пояснення, чому вони пишаються тим, що є частиною свого народу [2, с. 10]. Програма заохочує учнів самостійно формулювати думки, шукати аргументи та спиратися на власні життєві пріоритети. В результаті любов до своєї країни будується як цілком усвідомлений вибір зрілої особистості, яка розуміє свій зв'язок з нацією.

Аналіз третього модуля програми І. Д. Васильків для 8 класу «Мистецтво жити в державі» показує, що автори будують логіку навчання через предметне ознайомлення школярів з тим, як функціонує держава. Зокрема, під час вивчення сьомої теми «Громадянське суспільство та держава» ключовим акцентом є опрацювання поняття громадянства. Згідно з очікуваними результатами, учням пропонується не просто запам'ятати юридичне визначення, а виконати ціннісне завдання аргументовано пояснити, у чому полягає особистісне значення для них громадянства України, та осмислити власні права та обов'язки [1, с. 13]. Крім того, патріотичний вектор чітко простежується через адаптацію змісту десятої

теми про права та свободи до сучасних військових реалій України. Автори визначили такі конкретні підтеми для вивчення, як забезпечення прав людини в умовах правового режиму воєнного стану та основи міжнародного гуманітарного права. Виконуючи практичні завдання з цього блоку, наприклад виявляючи порушення людської гідності та шукаючи законні способи її захисту підлітки вчаться розуміти, як функціонує їхня країна під час збройної агресії [1, с. 15].

Аналіз другої теми модельної програми за редакцією О. І. Пометун «Україна – демократична держава» показує, що національно-патріотичне виховання в цьому блоці базується на громадянсько-правовому підході. Вивчаючи права та обов'язки громадян та основи місцевого самоврядування, школярі поступово переходять від теоретичного ознайомлення з поняттями до усвідомлення своєї ролі в житті суспільства.

Відповідно до очікуваних результатів навчання, патріотична складова найбільше розкривається через розуміння важливості особистої участі в політичному житті країни. Від школярів вимагається розрізнення форм демократії та вміння пояснювати зв'язок між власною активністю та успішним розвитком держави [8, с. 9]. Таким чином, любов до Батьківщини перетворюється на звичку щоденних дій. Учні усвідомлюють, що відповідальний громадянин не залишається осторонь від державних справ, вільно користується демократичними інструментами та чітко розуміє важливість власного голосу у формуванні влади.

Цей підхід вдало доповнюється практичними завданнями. Наприклад, дослідження діяльності місцевих дитячих та молодіжних організацій допомагає восьмикласникам побачити приклади соціально занепокоєних питань у своєму регіоні. Запропоновані теми для обговорення також корисні для формування активної позиції. Зокрема, обговорення питання про те, чи може існувати демократія, якщо громадяни пасивні, заохочує підлітків до критичного мислення [8, с. 9]. Це підводить учнів до розуміння того, що успішній державі потрібні проактивні люди, які піклуються про їхнє спільне майбутнє.

Аналіз навчальної програми авторського колективу під керівництвом Т. Демчука для 7–9 класів на прикладі модуля «Ми у спільнотах» наочно демонструє застосування концентричного принципу в освіті. У цьому класі модуль починається з базових питань людської взаємодії. Програма зосереджена на процесі соціалізації та формуванні базової довіри. Патріотичне та громадянське виховання тут закладається на мікрорівні через розуміння відповідальності за спільний простір. Дітей навчають долати стереотип «спільне – отже, нічийне». Через мікро експерименти учні доходять висновку, що найменший вчинок є частиною великої соціальної картини. На цьому етапі патріотизм проявляється як небайдужість до свого найближчого оточення [3, с. 11]. У восьмому класі фокус зміщується з індивідуальної на групову динаміку та колективні дії. Учні досліджують, як громади об'єднуються навколо спільної мети та як формується довіра, яка перетворюється на реальну силу. Патріотична складова тут набуває яскраво вираженого діяльнісного характеру: учні аналізують реальні випадки місцевих ініціатив, серед яких чітко згадується збір коштів на дрони для військових чи покращення громадських просторів [3, с. 22–23]. Програма вчить підлітків бути не просто спостерігачами, а активними учасниками.

Матеріал для дев'ятого класу будує свою проблематику через широке розуміння того як працює громадянське суспільство. На цьому етапі одним із основних очікуваних результатів навчання є здатність учня аргументовано пояснити, що означає бути відповідальним громадянином України [3, с. 32]. Національно-патріотична складова тут розкривається через подолання пасивно-споживацького ставлення до власної країни, учні засвоюють ключову ідею про те, що громадяни повинні бути активними діячами, здатними змінювати ситуацію через волонтерство та громадські кампанії. Практична частина цього блоку максимально наближена до об'єктивних сучасних реалій. Зокрема, програма пропонує дев'ятикласникам провести міні-дослідження діяльності масштабних громадських організацій, наводячи як приклад благодійний фонд «Повернися живим» [3, с. 31]. Вивчаючи реальний вплив, джерела фінансування

та виклики, з якими стикаються такі ініціативи, підлітки чітко переконуються у важливості солідарної підтримки та волонтерського руху для збереження держави.

Аналізуючи четвертий розділ навчальної програми для 10 класу «Демократичне суспільство та його цінності», можна прослідкувати, що автори пропонують прагматичний погляд на державотворення. Патріотичне виховання розглядається тут крізь призму активної участі в житті громадянського суспільства та місцевої громади. Вивчаючи відповідні теми, школярі засвоюють важливий світогляд про те, що стабільність демократичної держави залежить і від урядового апарату, і від здатності громадян самоорганізуватися та створювати громадські інституції. Патріотичний вектор цього модуля розкривається через концепцію «демократичного громадянина», позиція якого базується на проактивності, готовності до співпраці та розвитку волонтерського руху [2, с. 14].

Особливої уваги заслуговує практична спрямованість запропонованого матеріалу, яка скорочує розрив між теорією та реальним життям. Очікувані результати навчання вимагають від учнів не простого відтворення фактів, а формування ціннісних установок: усвідомлення значущості власної ініціативи та готовності діяти заради спільного блага. Вершиною діяльнісного підходу є практичне заняття на тему «Що я можу зробити для своєї громади». Це заняття перетворює абстрактні роздуми про патріотизм на площину конкретних, здійснених кроків для підлітка [2, с. 15].

Сучасне національно-патріотичне виховання обов'язково включає питання інформаційної безпеки. З огляду на сучасні події, медіаграмотність вважається не просто корисною навичкою, а важливим механізмом захисту держави в контексті інформаційної війни. Аналіз змісту громадянської освіти показує, що цей компонент присутній у всіх навчальних програмах.

Програми для восьмого класу (автори І. Васильків та О. Пошетун) сформувати первинні навички протидії деструктивним інформаційним впливам. Учні вчать розрізняти методи маніпулювання свідомістю та ознаки

пропаганди. Програма І. Васильків зосереджена на вмінні самостійно класифікувати джерела інформації за критеріями достовірності та виявляти маніпуляції в текстах та візуальному контенті [1, с. 16]. Водночас курс О. Пометун безпосередньо звертається до умов інформаційної війни, пропонуючи учням діяльнісний підхід створюючи плакати на теми розпізнавання фейків та мови ворожнечі, підлітки вчаться захищати себе від деструктивного контенту, попереджати своє оточення про інформаційні загрози [8, с. 13].

Аналізуючи програму Т. Демчука, зокрема дев'ятий клас фокус зміщується з аналізу окремих медіатекстів на розуміння загальної структури інформаційного простору. Національно патріотичне виховання тут формується через критичне розуміння медіаринку. Виконуючи завдання «Хто володіє українськими медіа?», учні досліджують редакційну політику телеканалів та видань, вчаться бачити інтереси власників та відрізняти незалежні ЗМІ від олігархічних рупорів. Крім того, програма пропонує порівняння інформаційного простору демократичних країн Україна, ЄС з авторитарними моделями Росії та Китаю, що допомагає молоді глибше усвідомити цінність свободи слова [3, с. 33–34].

У програмі громадянської освіти для 10 класу питання інформаційної безпеки розглядається крізь призму світоглядів. Учні аналізують явища постправа, стандарти подання інформації, вчаться чітко розрізняти факти та судження. Найбільш прикладним елементом є вивчення конкретних наративів, що використовуються в інформаційних війнах, та пошук механізмів їм протидії [2, с. 16]. Таким чином, через усі аналізовані курси проходить чітка лінія «інформаційного патріотизму». Школа формує покоління громадян, які розуміють, що захист національного інформаційного простору є такою ж важливою складовою оборони держави. Завдяки розвитку критичного мислення молодь отримує стійкість до популізму, ворожої пропаганди та гібридних маніпуляцій.

Аналіз четвертого модуля «Ми та економіка» на прикладі шостої теми про державний бюджет у програмі для 7–9 класів виявляє ще один надзвичайно

важливий вимір національно-патріотичного виховання – економічний. Вивчаючи природу податків, підлітки доходять до основного висновку, що немає соціальних виплат, лікарень чи шкіл, які фінансуються самі по собі, оскільки всі державні послуги утримуються за рахунок спільних коштів громадян. Розгляд бюджетних процесів в умовах воєнного стану додає матеріалу особливої цінності та актуальності. Вивчаючи статті витрат, учні починають розуміти, що масштабне фінансування Сил оборони України – це не просто рядок у документі, а свідомий, життєво важливий вибір суспільства для захисту своєї незалежності. Діяльнісний підхід у цій темі реалізується через аналітичні завдання, такі як гра «Міністерська нарада». Моделюючи розподіл коштів, учнів на практиці стикаються з проблемою обмеженості ресурсів та вчать розставляти пріоритети під час криз [3, с. 32-33]. Таким чином державний бюджет сприймається як реальне явище та віддзеркалення суспільних цінностей. Виділення економічних питань у самостійний освітній модуль є надзвичайно вдалим методологічним рішенням. Це чудово демонструє універсальність сучасного підходу до освіти. Адже сьогодні свідомий громадянин і справжній патріот – це людина, яка поважає культуру та є економічно активний громадянин.

Підсумовуючи результати комплексного аналізу навчальних програм з громадянської освіти для базової та старшої школи, можна констатувати значну трансформацію методологічних підходів до національно-патріотичного виховання. Загалом, проаналізовані нормативні документи успішно та всебічно конструюють цілісний образ сучасного українця, у межах громадянської освіти справжній патріот розглядається не лише як носій національної культури, а насамперед як проактивна, медіаграмотна та економічно свідома особистість, яка бере на себе відповідальність за розвиток громади [37, с. 158–159].

Вивчення проблеми патріотичного виховання учнів у процесі викладання шкільного курсу вимагає розуміння того, як теоретичні наміри авторів матеріалізуються на сторінках підручників. Адже саме підручник залишається основним способом комунікації між освітньою системою та учнем, визначаючи

візуальний ряд, формулювання практичних завдань та загальний тон розмови про державу та суспільство.

З'ясування ефективності підходів, задекларованих у програмах, вимагає аналізу їх впровадження в підручниках, оскільки вони залишаються основним інструментом навчального спілкування з учнем. Цей дидактичний засіб безпосередньо визначає візуальну послідовність, формулювання практичних завдань та загальний тон розмови про державу. Для забезпечення об'єктивності та наукової безперервності аналізу доцільно звернутися до праць тих авторських колективів, концепції яких вже розглядалися. Зокрема, базовий рівень освіти представлений виданням для 8 класу авторів І. Д. Васильків, В. М. Кравчука та І. З. Танчина [59], а також підручником колективу під керівництвом О. І. Пошетун [61]. У свою чергу, специфіку формування громадянської свідомості у старшій школі буде проаналізовано на прикладі підручника для 10 класу авторів Т. В. Бакки, Л. В. Марголіної та Т. В. Мелешенко [58]. Подальший розгляд буде зосереджений на вивченні ключових маркерів патріотичного виховання: візуального контенту, специфіки запропонованих реальних випадків та особливостей розкриття поняттєвого апарату, що дозволить простежити реальну ефективність сучасної шкільної літератури у вихованні проактивного громадянина.

Підручник для 8 класу авторів І. Д. Васильків, В. М. Кравчука та І. З. Танчина вирізняється чіткою структурою та логічним викладом. Його сильною стороною є інтеграція сучасних українських реалій у навчальний зміст. Навчальний матеріал підручника структуровано за чотирма основними розділами: «Культура. Суспільство. Людина», «Мистецтво жити в суспільстві», «Мистецтво жити в державі» та «Мистецтво комунікації» [59, с. 3]. Матеріал подається крізь призму практичного застосування знань, що підкріплюється розгалуженою системою рубрик «Міркуємо і діємо», «Працюємо разом» [59, с. 5].

Сучасна парадигма громадянської освіти вимагає відмови від традиційного трансляційного навчання на користь інтерактивних методів.

Аналіз підручника І. Васильків 2025 р. демонструє ґрунтовну спробу авторів втілити ключові освітні підходи Нової української школи, гармонійно поєднавши їх в єдину дидактичну систему. У реаліях сучасних шкіл особистісно орієнтований підхід є основним принципом співпраці між вчителем та учнем. Його головна мета – створити умови для того, щоб дитина могла розкрити свій внутрішній потенціал, постійно самовдосконалюватися та ефективно реалізовувати себе як у особистому житті, так і в майбутній кар'єрі [18, с. 18]. Яскравим прикладом є рубрика «На завершення теми», де підліткам пропонується виконати вправу «Мої життєві цінності». Вони повинні не просто засвоїти теоретичний матеріал, а й скласти власний список із п'яти найважливіших цінностей, пояснити їх зв'язок з особистими переконаннями та порівняти з вибором однокласників [59, с. 42]. Таке завдання створює ідеальну основу для побудови уроку навколо унікального досвіду кожної дитини, навчає поваги до інакшості та стимулює самопізнання.

У свою чергу, діяльнісний підхід, за якого знання набуваються в процесі самостійної практичної або дослідницької роботи, широко представлений у методичному апараті підручника. Наприклад, для розвитку дослідницьких навичок автори пропонують учням самостійно вивчити одну з соціальних організацій свого населеного пункту школу, лікарню чи підприємство та написати аналітичний звіт про її цілі та структуру, що безпосередньо перетворює підлітка на дослідника власної громади [59, с. 20]. Проектна та соціальна активність розкривається через завдання організації реальної акції чи заходу на підтримку місцевої громадянської ініціативи з класом [59, с. 40].

Крім того, видання наочно демонструє реалізацію компетентнісного підходу, спрямованого на розвиток і основної громадянської компетентності, і інших ключових компетенцій. Інформаційно-цифрова та медійна компетентність розвивається через завдання, що потребують критичного аналізу медіапростору, школярам пропонується знаходити та порівнювати подання інформації про одні й ті ж військові конфлікти в різних джерелах або розглядати вплив ЗМІ на переговорний процес [59, с. 57]. Підприємництво та фінансова грамотність

частково торкаються під час вивчення структури держави, коли аналізується питання матеріальних ресурсів та податків як основи функціонування державних органів, хоча цей економічний вектор можна було б розкрити глибше через прикладні кейси [59, с. 64-65]. Натомість аксіологічна компетентність розвивається ґрунтовно через завдання на емпатію та подолання стереотипів. Учням пропонується взяти участь у рольовій грі, примірявши на себе роль представника дискримінованої групи та поділившись своїми почуттями, або взяти інтерв'ю у родичів, які зіткнулися з дискримінацією у своєму житті [59, с. 47]. Такі методи ефективно розвивають здатність розуміти почуття інших людей, що є невід'ємною частиною формування проактивного та толерантного громадянина.

Глибина вивчення тем забезпечується також міждисциплінарним підходом. Зв'язок з історією реалізується через використання історичних прикладів, таких як відсутність соціалізації у випадку дітей Мауглі в Індії [59, с. 24]. Географічний компонент простежується під час просторового аналізу сучасних держав відповідно до їхніх форм правління та територіальної організації [59, с. 70].

Аналіз національно-патріотичного виховання зосередиться на матеріалах другого та третього розділів, зокрема на параграфах «Самореалізація особистості» та «Громадянське суспільство та держава», де цей напрямок представлений найбільш концентровано [59, с. 3]. Національно-патріотичне виховання у виданні не ізольоване в окремий блок, а комплексно показаний в курсі. Громадянин розглядається не просто як мешканець певної території, а як людина, яка усвідомлює свою гідність, контролює державу та захищає її суверенітет. Поняттєвий апарат підручника розкриває терміни максимально прагматично. Наприклад, поняття «громадянський обов'язок» пояснюється через конкретні дії: правоохоронна діяльність, участь у виборах, захист країни, волонтерство. Замість абстрактних метафор до освітнього словника введено юридично та соціально значущі поняття, такі як «суверенітет» та «громадянський опір» [59, с. 40-41]. Конкретика запропонованих реальних

кейсів максимально наближена до об'єктивної реальності 2022–2025 років. Як приклад практичного підходу можна навести завдання з аналізу способів вираження громадянського опору збройній агресії, де учні розглядають волонтерство, добровільний вступ до армії, надання гуманітарної допомоги та інформаційну діяльність як реальні механізми захисту держави [59, с. 42]. Вивчення такого матеріалу безпосередньо формує проактивного громадянина, здатного свідомо діяти в екстремальних умовах. Візуальний контент підручника ефективно виконує ідентифікаційну функцію. Для ілюстрації тем було використано зображення поштових марок України з об'єктами культурної спадщини, а також малюнки молоді в національних костюмах на тлі державних кольорів. Для візуалізації сучасних загроз було представлено зображення зруйнованих війною українських міст та танків, що позбавляє підручник ілюзії «ідеального світу» та формує серйозне ставлення до питань національної безпеки. Варто відзначити велику кількість схем та таблиць, які чудово структурують складний соціально-політичний матеріал, роблячи його логічним та доступним для розуміння учнями.

Національно-патріотичне виховання в параграфі «Громадянське суспільство і держава» інтегровано на основі концепції інституційної відповідальності. Поняттєвий апарат розкривається через конкретні дії: громадянський обов'язок включає не лише збройний захист Вітчизни, а й щоденну сплату податків, повагу до державних символів, збереження культурної спадщини та турботу про спільний простір [59, с. 72]. Варто відзначити велику кількість схем та таблиць, які ефективно структурують складний соціально-політичний матеріал. Завдяки візуалізації таких тем, як форми держави, правління, устрій, політичний режим, класифікація функцій держави та підстави набуття або припинення громадянства України, абстрактна правова інформація стає логічною та доступною для аналізу учнями.

Також варто зазначити, що певним недоліком цього підручника є перевантаження деяких розділів складною академічною термінологією, наприклад детальна класифікація функцій держави чи соціальної стратифікації.

Це може ускладнити сприйняття матеріалу учнями основної школи без додаткової адаптації вчителем.

Аналіз підручника «Громадянська освіта. 8 клас» авторським колективом під керівництвом О. Пометун 2025 р. демонструє сучасний підхід до побудови навчального матеріалу, де основним завданням є не передача готових знань, а діалог та інтерактивна взаємодія. Загальною перевагою видання є його яскраво виражена практична спрямованість, оскільки зміщуються акцент на активне обговорення, дискусію та роботу в групах через систему постійних рубрик, таких як «Обговорімо», «Діймо разом», «Поміркуймо» [61, с. 3]. Такий підхід вимагає від учителя високого рівня професійної майстерності для модерації процесу, оскільки у випадку пасивності заняття засвоєння матеріалу може звестися до поверхневого обговорення без розуміння. Національно-патріотичного виховання підручника органічно розкриваються крізь призму основних освітніх підходів. Особистісно орієнтований підхід реалізується через постійне звернення до внутрішнього світу підлітка, що дозволяє формувати громадянську позицію не як нав'язану ззовні норму, а як свідомий внутрішній вибір. Особистісно орієнтований підхід реалізується через постійне звернення до внутрішнього світу та переконань підлітка, що дозволяє формувати громадянську позицію, як свідомий вибір. Наприклад, під час вивчення теми «Цінності громадян України» учням пропонується парами або тріо проаналізувати фрагменти запропонованих джерел, самостійно визначити провідні національні цінності та обґрунтувати, чи є вони пріоритетними сьогодні та як вони пов'язані з майбутнім держави [61, с. 18].

Діяльнісний підхід відображається через завдання, що імітують або ініціюють реальні соціальні процеси: школярі повинні розробити ідею власного соціального проєкту для вирішення проблеми у своїй громаді та підготувати її презентацію [61, с. 66]. Компетентнісний підхід формує не тільки громадянську, а й аналітичну та інформаційну компетентність, коли учні обробляють реальні статистичні дані соціологічних опитувань щодо сприйняття українцями своєї громадянської ідентичності під час повномасштабної війни [61, с. 8–9] або

досліджують рівень свободи слова, використовуючи інфографіку від Інституту масової інформації [61, с. 81–82]. Видання інтегрує в освітній процес реалії воєнного часу, питання європейської інтеграції, екологічні загрози та значення волонтерського руху. Міжпредметні зв'язки чітко простежуються з історією через аналіз Революції Гідності [61, с. 9] або античної демократії в Афінах [61, с. 32].

Національно-патріотичне виховання зосереджено, перш за все, на темах «Людська ідентичність: Хто я» та «Цінності громадян України». Візуальний контент тут відіграє самостійну дидактичну роль, компенсуючи невеликий обсяг тексту. Зокрема, учням пропонується проаналізувати фотографію скульптури французького художника Джеймса Коломена – червоної фігури, що малює український тризуб на будівлі Головнопоштамту в Києві як символ засудження війни. Запропоновані завдання та кейси в підручнику чітко відповідають на сучасні виклики та запити. Учні вивчають інтерактивний цифровий маршрут «Символи незалежної України» в Києві та обговорюють сучасні ініціативи, що формують образ проактивного громадянина [61, с. 19]. Емоційно-мотиваційна складова підручника якісно розкрита та спирається на розвиток емпатії та рефлексії. Замість прямого моралізування підручник пропонує вправи, що викликають емоційну реакцію, як-от вправа «Чи інший гірший?», де учні шукають спільні риси між собою та біженцем, людиною з інвалідністю чи безробітним, щоб зрозуміти природу дискримінації [61, с. 58]. Матеріал відповідає психологічній специфіці дітей восьмого класу, оскільки завдання стилізовані у знайомих підліткам форматах: створення постів для соціальних мереж з різними оцінками подій, аналіз власного медіапростору за допомогою діаграм. Це робить процес виховання відповідального громадянина природним, цікавим та позбавленим відсторонення від реального життя.

Аналіз підручника «Громадянська освіта. 10 клас» авторського колективу Т. Бакки, Л. Марголіної, Т. Мелещенко 2018 р. демонструє академічний підхід до побудови матеріалу. Видання може характеризувати, як системну та наукову подачу матеріалу, зокрема представлений детальний концептуальний апарат,

історико-філософський контекст виникнення ключових понять. Освітні підходи в підручнику реалізовані, але їх реалізація тяжіє до традиційної моделі освіти. Підручник був опублікований у 2018 році, саме тому текст не повністю відображає сучасні реалії, такі як масовий волонтерський рух чи нові види інформаційних загроз, що вимагає від вчителя адаптації матеріалу до викликів сьогодення.

Діяльнісний підхід відображається в рубриках «Ідеї для дослідження», які передбачають роботу в парах або малих групах [58, с. 3]. Наприклад, учням слід обговорити ситуацію вибору між поїздкою до Парижа та грою у фіналі волейболу, щоб зрозуміти механізми самоідентифікації та вплив обставин на рішення [58, с. 13]. Компетентнісний підхід реалізується через формування інформаційно-соціологічних компетенцій, учням старших класів пропонується проаналізувати статистику звернень до Європейського суду з прав людини та вивчити результати опитувань щодо сприйняття соціальної несправедливості в Україні [58, с. 44]. Зв'язок з історією реалізується через включення інформації про діяльність українських дисидентів Оксани Мешко та Петра Григоренка, а також згадки про лідера кримськотатарського народу Мустафу Джемілева [58, с. 45]. Національно-патріотичне виховання в аналізованих розділах I. Особистість та її ідентичність, II. Права та свободи людини представлено стримано та академічно. Поняттєвий апарат розкривається без надмірної емоційності, зосереджуючись на чітких визначеннях. Наприклад, громадянство трактується як сукупність якостей, що передбачає зрілість правосвідомості та почуття патріотизму, що може проявлятися в озелененні подвір'я, патрулюванні вулиць чи захисті цілісності держави [58, с. 10]. Специфіка запропонованих життєвих кейсів часто тяжіє до світових прикладів, зокрема розгляд проблеми евтаназії через діяльність американського лікаря Джека Кеворкяна, що частково знижує потенціал формування проактивного громадянина саме в українському контексті [58, с. 46].

Візуальний контент підручника, хоча й різноманітний, наприклад репродукцій Сальвадора Далі [58, с. 16] до фотографій молодіжних субкультур

[58, с. 22], часом відірваний від українського контексту або має надто ілюстративний характер. Емоційно-мотиваційна складова базується на зверненні до почуття гідності, совісті та гуманізму. Наприклад, цитати Нельсона Мандели слугують мотивацією для боротьби за права людини [58, с. 45].

Можна зробити висновок, що теоретичні та методологічні аспекти проблеми патріотичного виховання та розвитку громадянської освіти в Україні, доречно констатувати природний еволюційний перехід від формально-інформаційного до практичного підходу. Законодавче закріплення статусу громадянської освіти є в Законі України «Про освіту» 2017 р. та оновлення відповідної Концепції у 2022 році, зумовлене викликами воєнного часу, визначили нові орієнтири освітнього процесу. Національно-патріотичне виховання пододало стадію відокремленості та перетворилося на головний ціннісний компонент громадянської освіти. Відповідно до чинних Державних стандартів базової середньої освіти та принципів Нової української школи ключовою метою є формування відповідального громадянина-патріота, здатного до свідомої соціальної діяльності, захисту демократичних норм та збереження національної ідентичності.

Комплексний аналіз навчальних програм з громадянської освіти для середньої школи демонструє систематичне вдосконалення підходів до патріотичного виховання, що проявляється у поступовому поглибленні тем ідентичності та соціальної відповідальності відповідно до вікових особливостей учнів. На рівні 8 класу основними орієнтирами є формування активної громадянської позиції, участь у соціальних ініціативах та усвідомлення єдності національних та демократичних цінностей. У програмах для 7–9 класів патріотизм набуває яскраво вираженого практичного характеру, розкриваючись через розуміння механізмів функціонування держави, економічну обізнаність, зокрема, розуміння ролі податків у забезпеченні оборонного сектору, та безпосередню участь у житті місцевої громади. З переходом до 10 класу ці поняття інтегруються на достатньому світоглядному рівні, де громадянська

ідентичність формується як свідомий вибір людиною своєї відповідальності за розвиток соціальних інститутів.

Наскрізним елементом всіх аналізованих курсів є вивчення основ інформаційної безпеки та медіаграмотності, яке безпосередньо спрямоване на розвиток критичного мислення та здатності протистояти маніпуляціям перед обличчям сучасних загроз.

Аналіз навчальної літератури з громадянської освіти дозволяє узагальнити специфіку впровадження нормативних освітніх підходів у безпосередню дидактичну практику. Опрацювання підручників виявляє стійку тенденцію до трансформації репродуктивного навчання на користь інтерактивних методів, що реалізуються через особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи. Навчальний матеріал тісно інтегрований із сучасними соціально-політичними реаліями, де патріотичне виховання набуває яскраво вираженого прикладного характеру. Це досягається шляхом залучення учнів до проєктної діяльності, критичного аналізу медіапростору, моделювання локальних соціальних ініціатив та осмислення власної громадянської ідентичності. Натомість дидактичне забезпечення для старшої школи характеризується вищою академічністю та повнотою викладу, зосередженням на глобальних правових та філософських концепціях. У цьому контексті формування проактивної громадянської позиції відбувається переважно через теоретичне засвоєння інституційних основ демократії, правосвідомості та гуманістичних цінностей.

Розділ 3. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах тривалої збройної агресії проти нашої держави пріоритет національно-патріотичного виховання в системі Нової української школи активно зростає. Сучасні виклики зобов'язують переглядати ціннісні орієнтації, щоб формувати у молоді чітку та стабільну позицію [40, с. 87]. Освітній процес має базуватися на сучасних методологічних підходах і розгортатися як цілісна, безперервна система, а не як фрагментарний набір епізодичних заходів [40, с. 86]. З огляду на це, стає очевидним, що патріотизм сьогодні не може зводитися лише до засвоєння символіки. Він має стати свідомою практикою, яка найефективніше реалізується саме через специфіку курсу Громадянської освіти. Такий підхід є надійною основою для виховання патріотичної особистості, розвитку її духовних цінностей, усвідомлення власної гідності та готовності захищати свою країну [41, с. 1159].

Водночас педагогічна практика показує, що звичні методи навчання поступово втрачають свою колишню результативність. Це цілком закономірний процес, оскільки сучасне суспільство постійно змінюється, висуваючи нові вимоги до знань і навичок учнів, а психологія сприйняття школярів стає значно динамічною [28, с. 230]. Ця тенденція чітко демонструє, що проста ретрансляція фактів втратила свою ефективність для сучасних учнів, зважаючи на їхні особливості, освіта має створити потрібне середовище для активної взаємодії. Водночас такий підхід не передбачає повної відмови від класичної дидактики. Найвищого результату можна досягти лише за умови побудови збалансованої моделі уроку, де традиційні навчальні засоби органічно доповнюються інноваційними. Практична реалізація цієї ідеї передбачає синтез основних форм роботи: лекції, семінари, диспути, опрацювання текстових джерел з діяльнісними методами: дослідницькими, творчими, ситуативними та ігровими, а також тими, що базуються на самостійному пошуку знань [64, с. 10]. Завдяки такій інтеграції формується цілісна екосистема уроку громадянської освіти, в

якій кожен дидактичний засіб посилює ефективність іншого для досягнення спільної мети.

У такій системі майстерність вчителя стає визначальною. Його завдання полягає у професійній модерації процесу, який передбачає успішний підбір дидактичних засобів, що стимулюють аналітичні здібності учнів, самоосвіту та критичне мислення. Працюючи з дискусійними та часто емоційними темами державотворення, вчитель повинен створювати психологічно безпечне середовище, вміло згладжуючи гострі кути та трансформуючи потенційні конфлікти в конструктивний обмін аргументами [37, с. 160]. Для ефективності та індивідуалізації навчання важливо, щоб вчитель був гнучким в організації навчання. Завдання слід підбирати з урахуванням розумових можливостей, комунікативних навичок, емоційного стану та особистих інтересів учнів. Окрім створення комфортної атмосфери на уроці, майстерність вчителя полягає в умінні наблизити теорію до реального життя. Під час пояснення навчального матеріалу варто спиратися на місцевий контекст, наприклад, вивчаючи місцеве самоврядування, виходячи з реалій рідного міста, а також обов'язково враховувати особливості самого класу [22, с. 146]. Використання місцевих реалій вимагає тісної взаємодії з громадою, тому вивчення курсу «Громадянська освіта» має виходити за межі традиційних уроків. Засвоєння предмета потребує розширення освітнього простору завдяки позакласній діяльності та соціальному партнерству. Інструментом такої інтеграції може виступати музейна педагогіка – міждисциплінарний підхід, що дозволяє передавати культурно-історичний досвід через безпосереднє занурення учнів у музейне середовище [43, с. 1367].

Побудова збалансованої моделі виховання вимагає від учителя розуміння того, як формується громадянська свідомість. Вибір конкретних методів роботи не може бути випадковим – він безпосередньо залежить від логіки засвоєння цінностей. Патріотизм як особистісна якість виникає не миттєво, його формування це складний процес, який має цілеспрямовано охоплювати ключові сфери розвитку учня.

Сучасною основою для визначення цих сфер є Рамка компетенцій для культури демократії Ради Європи. Цей міжнародний документ є базовим орієнтиром, що розглядає розвиток активного громадянина через чотири взаємопов'язані виміри: знання, розуміння, навички, а також цінності та ставлення. Як наголошується в Хартії Ради Європи про освіту для демократичного громадянства та освіти з прав людини, саме цей набір компетенцій необхідно розвивати у школярів, щоб надати їм здатність діяти як свідомі учасники суспільного життя [12, с. 16].

Європейський досвід активно розвивається українськими вченими, адаптуючи його до вітчизняної школи. Спираючись на підхід О. Пометун, яка визначає три основні компоненти громадянської компетентності учня: ціннісний, особистісний, ставлення та досвід, діяльнісний, тобто практичні навички та процесотворчий, здатність до самореалізації. Авторка справедливо зазначає, що кожен із цих компонентів є важливою та невід'ємною частиною розвитку особистості [50, с. 230–231].

Для того, щоб освітній процес був максимально ефективним, ми розглядаємо громадянськість як складну якість особистості, ядром якої є національно-патріотичне виховання. На основі досліджень науковців виділяємо чотири взаємопов'язані компоненти в його структурі: перший – мотиваційно-ціннісний, охоплює внутрішні мотиви та ідеали, що спонукають учня свідомо ідентифікувати себе як українця, справжнього патріота та відповідального громадянина своєї держави. Другий – когнітивний, який передбачає засвоєння учнем необхідних знань про суспільний лад, його права, обов'язки та загальні вимоги до нього як члена суспільства. Третій – емоційний, компонент відповідає за особисті почуття та переживання молодого людини під час усвідомлення своєї національної приналежності, співчуття та любові до Батьківщини. Четвертий – поведінковий, який є практичним проявом усіх попередніх етапів. Він виявляється через реальні дії, активну участь у житті громади, поведінку, що яскраво демонструє українську ідентичність та дієвий патріотизм [64, с. 20–21].

З огляду на це, ефективність громадянської освіти залежить від того, наскільки грамотно вчитель співвідносить обрані методи з кожним із цих етапів, забезпечуючи поступовий перехід від теоретичного вивчення держави до свідомої, активної громадянської позиції.

Розгляд системи формування громадянської свідомості слід розпочати з опису когнітивного компонента. На цьому етапі школярі повинні зрозуміти, як людина взаємодіє з державою, засвоїти основи демократії та національну символіку. Це також включає усвідомлення найвищої цінності прав людини, основних принципів політики, міжнародного становища України та особистого внеску кожної людини в розвиток суспільного життя [64, с. 21]. Для ефективної реалізації саме цього компонента, найкраще поєднувати вербальні та візуальні методи роботи. Усні прийоми дозволяють швидко передати велику кількість нових даних, наприклад, лекція допомагає чітко структурувати теорію, розповідь – доступно пояснити складні явища, а бесіда – створити діалог та залучити клас до дискусії. Однак тривале слухання без зворотного зв'язку призводить до пасивності в аудиторії. Монолог вчителя не стимулює активності, тому учні швидко втрачають концентрацію, а рівень засвоєння інформації стрімко падає [74].

Щоб уникнути пасивності, розповідь вчителя має бути підкріплена візуальними та ілюстративними матеріалами. Візуалізація перетворює абстрактні поняття на прості та зрозумілі образи. Використання демонстрацій показ реальних об'єктів чи процесів, а також різноманітних ілюстрацій схем, таблиць, малюнків допомагає учням не лише чути, а й візуально бачити предмет вивчення [74]. Завдяки такому комплексному підходу, коли інформація сприймається одночасно через слух і зір, теоретична основа засвоюється набагато глибше.

Для наочної ілюстрації того, як зазначені методи працюють на практиці, розглянемо фрагмент уроку громадянської освіти під час вивчення розділу «Україна – демократична держава» зокрема, тем «Права і свободи людини і громадянина» та «Обов'язки громадян України» [8, с. 8]. На цьому етапі

формування когнітивного компонента вчитель використовує метод розповіді, щоб пояснити учням базові правові поняття. Педагог розтлумачує, що таке невід'ємні права людини, чим вони відрізняються від свобод, і чому повноцінна реалізація прав у демократичному суспільстві неможлива без виконання громадянських обов'язків. Цей матеріал активно потрібно підкріплювати ілюстративними елементами. Під час пояснення педагог паралельно демонструє структурні схеми та інфографіку. Наприклад, це може бути наочний показ поколінь прав людини [61, с. 26]. Такий синтез слова та наочності дозволяє школярам миттєво структурувати складну правову інформацію. Учні не просто фіксують юридичні терміни на слух, а бачать логічні зв'язки між державою та громадянином на схемах.

Ще одним дієвим методом, який варто розглянути, є навчальна бесіда. Її унікальність полягає в тому, що серед усього переліку традиційних методів це єдиний підхід, який не пропонує учням теорію у вже готовому для споживання вигляді. Розглянемо алгоритм застосування цього методу на прикладі опрацювання теми «Демократія та громадянська участь. Громадянська відповідальність» [8, с. 9]. Навчальну бесіду потрібно вибудовувати на основні трьох етапів. На початковій, або вступній стадії педагог задає загальний контекст [67], нагадує класу базові поняття та актуалізує попередні знання про сутність демократії.

Найважливішим є основний етап бесіди, де відбувається безпосереднє занурення в нову проблематику. Оскільки тема громадянської відповідальності вимагає вичерпного аналізу, вчителю варто уникати повідомлюваного формату з репродуктивними питаннями, «Що таке участь?» чи «Коли виникає відповідальність?», які залучають лише пам'ять. Натомість доцільно організувати фронтальну евристичну (сократичну) бесіду, яка стимулюватиме творче та критичне мислення всього класу [67]. Для цього педагог формулює низку проблемних запитань: «Чому, на вашу думку, демократичний устрій не здатний існувати без активного залучення громадян?», «До яких суспільних наслідків призводить політична пасивність?», або «Як ви вважаєте, де проходить

межа між громадянським правом та обов'язком?». Шукаючи відповіді, учні вчаться встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, спільно аналізувати суспільні процеси та аргументувати власну позицію.

Завершується така взаємодія заключним етапом, який є обов'язковим для підсумування набутих знань [67]. Педагог аналізує висловлені думки й разом із колективом формулює спільний висновок, наприклад, про те, що відповідальність є невіддільною ціною свободи в демократичній державі.

Формування мотиваційно-ціннісного компонента вимагає використання принципово іншого методичного інструментарію. Оскільки цей компонент передбачає усвідомлення власної приналежності до української спільноти, виховання патріотизму, толерантності та стійких гуманістичних установок, класичної передачі знань тут недостатньо [64, с. 21].

Для ефективного розвитку внутрішніх переконань найдоцільніше впроваджувати активні освітні формати. Сьогодні наука розглядає їх як адаптивний компонент, що швидко реагує на виклики суспільства, стимулюючи творчість учнів, оригінальність суджень та здатність інтегруватися в суспільство. Такі методи перетворюють навчання на живу взаємодію, де роль вчителя полягає вже не в механічній передачі матеріалу, а в моделюванні сприятливого середовища для всебічного зростання особистості [34, с. 152]. У педагогіці основна класифікація інтерактивних технологій за О. Пометун та Л. Пироженко, які виділяють чотири їх типи. Перший – це кооперативне навчання, тобто робота в малих групах, де вчитель лише керує процесом. Другий – колективно-групові методи, які передбачають одночасну фронтальну роботу всього класу зокрема, методики «Мозковий штурм» або «Мікрофон». Третій та четвертий різновиди – це ситуативне моделювання та обробка дискусійних питань. Ситуаційні технології занурюють учнів у навчальну гру: симуляції, рольові сценки [57, с. 21–22].

Водночас дієвість таких технологій потребує продуманої структури заняття, яка охоплює послідовні етапи початкового інструктажу, розподілу ролей, самостійної роботи учнів та підсумкової презентації. Своєю чергою,

комплексне використання інтерактивних і цифрових інструментів гарантує максимальну залученість здобувачів освіти. Завдяки цьому створюються умови, за яких учні отримують змогу практично досліджувати суспільні процеси, критично оцінювати дійсність та самостійно знаходити шляхи розв'язання актуальних проблем [42, с. 1101].

Для розвитку здатності лаконічно, чітко та з вагомими аргументами висловлювати власну думку щодо спірних питань доцільно використовувати метод «Прес». Ця технологія вчить школярів переконувати аудиторію, використовуючи просту та ефективну чотири етапну структуру побудови відповіді. Спочатку учень озвучує свою позицію «Я вважаю, що...», потім пояснює причини такої точки зору «...тому що...», потім наводить конкретні докази на підтвердження своїх слів «...наприклад...» та завершує промову логічним висновком «Тому...» (Додаток А). Оскільки для цього формату варто обирати дискусійні теми, успіх методу безпосередньо залежить від дотримання комунікативної етики [65].

Практичне застосування цієї технології доцільно демонструвати на прикладі вивчення тем, пов'язаних з різноманітністю суспільства, екологією та боротьбою з дискримінацією. Зокрема, під час роботи над темою «Толерантність» [8, с. 10] вчитель може запропонувати для обговорення дилему щодо того, «Чи можна виправдовувати мову ворожнечі та образи в Інтернеті правом на свободу слова?». Відповідь учня за заданим алгоритмом будується як твердження, що свобода вираження поглядів не дає дозволу на гноблення, оскільки свобода однієї людини закінчується там, де починається безпека іншої. Як аргумент, учень може навести приклад, коли публічні образи в соціальних мережах переростають у реальне фізичне насильство, зробивши висновок, що справжня демократія завжди передбачає відповідальність за власні слова.

Метод працює аналогічно під час вивчення теми особистої відповідальності за охорону навколишнього середовища [8, с. 11], «Чи має сенс сортування сміття та економія ресурсів однією людиною, якщо більшість у місті цього не робить?». Застосовуючи такий алгоритм для доведення важливості

індивідуальних екологічних внесків, учень плекає риси так званого дієвого патріотизму. Любов до рідної землі перетворюється з абстрактного почуття на усвідомлену потребу захищати ресурси своєї країни, піклуватися про її екологічну безпеку, стати ініціатором позитивних змін.

Також показовим є використання цього методу обговорення в рамках теми «Інклюзія. Подолання дискримінації» [8, с. 11], «Чи є створення інклюзивного середовища у школі виключно обов'язком держави (встановлення пандусів), чи це залежить від учнівського колективу?». Доводячи за допомогою технології «Прес», що створення інклюзивного середовища безпосередньо залежить від щоденної підтримки та співчуття кожного члена суспільства, учень розвиває почуття національної солідарності. Він приходить до розуміння того, що сильна та єдина нація будується на взаємодопомозі та готовності інтегрувати кожного громадянина у спільний простір незалежно від його індивідуальних особливостей.

Дієвим засобом формування мотиваційно-ціннісного компонента є інтерактивний метод «Займи позицію». Технологія передбачає аналіз соціальної проблеми, де учні роблять усвідомлений вибір, приєднуючись до позицій «Схвалюю», «Не визначився» або «Засуджую» (Додаток Б), із подальшим обґрунтуванням власної думки [71]. Значення методу в контексті національно-патріотичного виховання полягає у розвитку відповідальності за особисті переконання, навичок їх публічної аргументації та толерантного ставлення до опонентів.

Доцільність застосування визначеного методу простежується під час опрацювання тем «Інформаційна війна» та «Критичний аналіз інформації та медіатекстів» [8, с. 13]. Зважаючи на загрози інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), педагог пропонує для обговорення контрверсійні тези щодо відповідальності за поширення контенту, наприклад, вибір між безконтрольним репостом та обов'язковою верифікацією даних. У процесі дискусії учні вчаться відокремлювати емоційне сприйняття від об'єктивного аналізу фактів,

усвідомлюючи прямий зв'язок між особистою медіаграмотністю та інформаційною безпекою держави.

Для цілеспрямованого формування мотиваційно-ціннісного компонента ефективним є застосування кейс-методу у форматі кооперативного навчання. Специфіка кейс-методу полягає у дослідженні реальної або штучно змодельованої життєвої ситуації. Такий формат ілюструє конкретну практичну дилему, що свідомо позбавлена однозначного розв'язання, також вимагає від школярів активізації всього комплексу набутих знань для пошуку оптимальних виходів. Впровадження ситуаційних завдань в освітній процес стимулює розвиток аналітичних здібностей. У ході обов'язкової колективної дискусії учні вчаться чітко артикулювати та захищати власні позиції, виявляти індивідуальну ініціативу, також конструктивно співпрацювати й досягати компромісу з урахуванням альтернативних поглядів однокласників [49, с. 84].

Слушним застосування такого методу буде під час опрацювання тем «Волонтерство, донорство» [8, с. 11]. Показовим є кейс створення та діяльності волонтерського руху «Добробат». Навесні 2022 року, через брак державних ресурсів для оперативного відновлення зруйнованого житла, виник волонтерський рух «Добробат». Його унікальність полягає в тому, що тисячі людей небудівельних професій свідомо пожертвували власним відпочинком заради важкої, неоплачуваної фізичної праці на користь незнайомих співвітчизників. З локальної ініціативи рух швидко масштабувався до всеукраїнської мережі, ставши яскравим символом громадянської солідарності та дієвого патріотизму [76]. Для практичної реалізації цього методу вчитель самостійно об'єднує учнів у малі робочі групи, враховуючи їхні індивідуально-психологічні особливості, темперамент та рівень комунікативних навичок. Кожна група отримує текст кейсу та спеціальний блок аналітичних завдань: «Що саме, на вашу думку, спонукало фахівців із різних сфер відмовитися від власного комфорту заради важкої праці?», «Як функціонування подібних волонтерських ініціатив впливає на формування національної єдності?». Завершується опрацювання ситуації етапом колективного обговорення та оцінювання, під час

якого педагог відзначає логічність зроблених висновків і глибину виявленої емпатії, вміння вести конструктивний діалог і рівень сформованості ціннісно-громадянських орієнтирів кожного учня.

Аналізуючи наведений кейс крізь призму типології ситуаційних завдань (Додаток В), варто зазначити його комплексний характер. Найбільшою мірою в ньому актуалізується проблемний аспект, аспект діяльності практична реалізація волонтерської ініціативи та, що найважливіше для мотиваційно-ціннісної сфери це конфліктний аспект. Останній розкривається через внутрішній особистісний конфлікт волонтерів свідому відмову від власного комфорту та відпочинку на користь важкої праці заради суспільного блага [49, с. 88].

Практичний вимір національно-патріотичного виховання втілюється через поведінковий компонент, який вимагає від школярів трансформації громадянських переконань у конкретні вчинки. Його основа – це усвідомлена відповідальність за державу, правослухняність та ініціативність у розв'язанні суспільних проблем. Критеріями успішного формування цього складника є навички командної взаємодії, здатність до критичного аналізу політичних процесів, а також уміння легітимно захищати свої права й конструктивно комунікувати з оточенням [64, с. 20]. В такому випадку доцільно застосовувати метод ігрового моделювання. Звертаючись до наукових висновків Л. Андруховець, можна стверджувати, що ігрові технології забезпечують комплексне вирішення освітньо-виховних завдань, створюючи імітаційний простір для соціальної взаємодії, такі інструменти задовольняють пізнавальні запити підлітків і дозволяють їм на практиці відпрацювати правомірні моделі суспільної поведінки [52, с. 297].

З метою практичної реалізації означеного компонента нами було спроектовано рольову симуляцію на основі чіткого алгоритму (Додаток Г). Першим етапом було визначення дидактичної мети та цільової аудиторії, другим етапом було розробка правил та роздаткового матеріалу. Останнім етапом слугувало розробки критеріїв оцінювання та рефлексії [25, с. 868]. Гра зосереджена навколо діяльності ініціативної групи, яка прагне зберегти місцеву

історичну пам'ятку від забудови. Отримавши індивідуальні соціальні ролі та спеціальні картки з демократичними цінностями, учасники змушені шукати шляхи порозуміння для затвердження спільного плану дій (Додаток Г).

Методика проведення цієї гри побудована на чіткому алгоритмі, який дозволяє учням пройти шлях від теоретичного обговорення до планування конкретних дій. На першому етапі педагог ділить клас на групи по 5–6 осіб і кожен учень отримує картку з роллю та набір карток із цінностями. Другий етап – учасники обґрунтовують важливість збереження будівлі, спираючись на потреби свого персонажа. Тут школярі вчаться відстоювати своє і шукати компроміси та слухати аргументи інших. Третій крок – це розробка «Маніфесту громади», учні разом обирають три головні цінності для свого проєкту та підбирають до них картки дій. На завершальному етапі проводиться рефлексія, учні обговорюють чому виникали суперечки під час переговорів і як вдалося дійти згоди.

Формування поведінкового складника під час цієї гри відбувається завдяки безпосередньому залученню школярів до механізмів громадського впливу та імітації суспільно-політичних процедур. Використання «Карток громадянської дії» переводить патріотичні установки з площини абстрактних декларацій у площину конкретних вчинків. Обираючи такі засоби, як створення електронної петиції, залучення місцевих медіа підлітки на практиці засвоюють легітимні алгоритми захисту інтересів громади. Колективне створення «Маніфесту» та його подальший захист стимулюють здатність до командної роботи, системного мислення та аргументованої публічної дискусії.

Для формування поведінкового компонента високий методичний потенціал має технологія освітніх дебатів саме в старшій школі. Сутність цього методу полягає у структурованій публічній дискусії, що дозволяє моделювати процес розв'язання суспільно-політичних проблем. Методика проведення дебатів базується на кількох ключових принципах, пріоритеті пізнавальної діяльності, культурі поваги до опонентів та інтелектуальній доброчесності. Як зазначає Блум, підготовка до гри спонукає учнів пройти всі рівні когнітивної

діяльності: пошук і розуміння інформації, синтез та об'єктивної оцінки фактів [26, с. 122]. Враховуючи вікові особливості учнів 10-х класів, для проведення дебатів доцільно обирати теми, що стосуються прав і обов'язків. Прикладом такої теми може бути: «Чи має участь у загальнонаціональних виборах бути не лише конституційним правом, а й обов'язком громадянина, за ігнорування якого передбачена відповідальність?». Опрацювання цієї проблеми на практиці, молодь розвиває навички командної взаємодії та формує готовність брати відповідальність за власну громадянську позицію.

Формування емоційно-почуттєвого компонента національно-патріотичного виховання спрямоване на розвиток емпатії, емоційного інтелекту та усвідомлення особистісної причетності школярів до суспільних процесів. Способом формування емпатії є застосування методу «Інтерв'ю». З наукового погляду, інтерв'ю розглядається як цілеспрямована міжособистісна комунікація, що передбачає безпосередній обмін інформацією та поглядами між двома людьми. Респондентами виступають особистості з громадянським досвідом: громадські активісти, волонтери, військовослужбовці або члени родин школярів. Для забезпечення результативності цього методу педагог пропонує школярам структурований алгоритм проведення бесіди, що складається з трьох послідовних стадій: збір попередніх відомостей, розкриття теми та досягнення комунікативної мети, резюмування, що полягає у формуванні ключових висновків [20, с. 13].

Під час такої взаємодії перед учнями стоїть завдання зафіксувати фактологічний матеріал і передусім проаналізувати власні емоції. Визначити фрагменти розповіді, що викликали найбільший відгук, та виокремити риси, притаманні свідомому громадянину. Головним завданням застосування цього методу є систематизація отриманого чуттєвого досвіду шляхом розробки «Карти цінностей громадянина» (Додаток Д), яка візуалізує морально-етичні орієнтири молоді.

Для розвитку емоційної сфери учнів ефективним засобом є залучення засобів музейної педагогіки. Доцільно використовувати експозиції Івано-

Франківського краєзнавчого музею, присвячені Революції Гідності та сучасній російсько-українській війні. В умовах повномасштабної збройної агресії демонстрація реальних артефактів – зразків озброєння, боєприпасів та військової форми ЗСУ – здійснює глибоку виховну місію, кристалізуючи у школярів патріотичні почуття та формуючи міцний фундамент їхньої громадянської ідентичності [43, с. 1369–1370]. Також практичний елемент ідеально інтегрується у завдання розширення освітнього простору та слугує потужним каталізатором для формування емоційно-почуттєвого компонента національно-патріотичного виховання.

Дієвим інструментом є метод рефлексії, зокрема прийом «Незакінчені речення». Ця техніка дозволяє підліткам вербалізувати власні громадянські почуття та переконання у безпечному психологічному середовищі [66]. Учням пропонується завершити низку запропонованих тверджень: «Для мене бути громадянином означає...», «Найбільше мене хвилює в суспільстві...», «Я хочу змінити у своїй громаді...». Такий підхід сприяє якісному самоаналізі та переведенню абстрактних патріотичних категорій у площину особистісного емоційного досвіду.

Отже, аналіз когнітивного, мотиваційно-ціннісного, поведінкового та емоційно-почуттєвого компонентів демонструє, що взаємодія цих чотирьох складників сприяє гармонійному здійсненню національно-патріотичного виховання. Завдяки такому комплексному підходу відбувається поступова трансформація особистості учня, здобуті правові та історичні знання стають ціннісними орієнтирами, поєднуються з емпатією та знаходять свій вияв в активній і відповідальній суспільній поведінці. Використання різноманітного методичного інструментарію, зокрема навчальних бесід, рольових симуляцій та рефлексій допомагає всебічно впливати на інтелектуальний, емоційний і діяльнісний розвиток підлітка.

Успішне впровадження такої теоретичної моделі в освітнє середовище передбачає її органічне поєднання з класно-урочною системою. Для того, щоб описані компоненти працювали максимально результативно, їх доцільно

адаптувати до структурної логіки навчального процесу. З огляду на це, подальшого розгляду потребує питання розподілу зазначених методів і форм роботи безпосередньо в площині шкільного уроку, а саме огляд специфіки застосування конкретних методичних прийомів на різних етапах навчального заняття.

У сучасній педагогічній теорії та практиці виокремлюють різні типи уроків залежно від їхньої провідної дидактичної мети, зокрема заняття із засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок, узагальнення матеріалу чи контролю навчальних досягнень. Для оптимальної реалізації завдань національно-патріотичного виховання в межах шкільного курсу найбільш доцільним видається використання комбінованого уроку. Саме його гнучка структура створює сприятливі умови для гармонійного поєднання різноманітних видів діяльності та органічного впровадження всього спектра розглянутих методів формування громадянської свідомості. Класична будова комбінованого уроку розгортається через логічну послідовність взаємопов'язаних етапів: організаційний етап, перевірка домашнього завдання та постановка мети уроку, всебічна та комплексна перевірка знань, актуалізація опорних знань, практичних та розумових умінь, засвоєння нових знань, закріплення вивченого матеріалу, підбиття підсумків і результатів уроку, повідомлення домашнього завдання [70]. Така побудова створює простір для ефективного застосування різнопланових методичних прийомів на кожному з етапів освітнього процесу.

Формування громадянської компетентності школярів 7–8 класів у контексті патріотичного виховання потребує комплексного підходу та поєднання різноманітних форм організації навчального процесу. Вибір конкретного формату взаємодії безпосередньо залежить від дидактичної та виховної мети, яку ставить перед собою педагог. Для стимулювання внутрішньої рефлексії, самоаналізу та розвитку усвідомленої національної ідентичності найдоцільніше застосовувати індивідуальну роботу. Вона вчить підлітків брати на себе персональну відповідальність за долю Батьківщини, формувати власну аргументовану позицію та навички самостійного пошуку інформації. Групова

робота є незамінним методом для практичного моделювання демократичних процесів та виховання національної солідарності. Спільна діяльність у малих колективах створює ідеальне середовище для розвитку комунікативних компетенцій, вміння знаходити консенсус, розподіляти ролі та працювати заради спільного блага. Для консолідації знань та створення єдиного ціннісного поля класу використовується фронтальна робота [47, с. 172]. Вона дозволяє педагогу подати базовий матеріал щодо засад функціонування держави й організувати загальне обговорення ключових проблем українського суспільства, об'єднавши навколо них усіх учнів.

Етап всебічної перевірки знань на початку уроку має ключове значення для моніторингу того, як учнів засвоїли попередній матеріал. Оскільки повсякдення сучасних підлітків тісно пов'язане з мобільними пристроями та цифровим середовищем, традиційні методи опитування варто доповнювати інтерактивними формами. Впровадження інноваційних технологій вимагає від педагога додаткового часу, креативності, системного мислення та усвідомленої готовності до змін. Відкритість до нових підходів допомагає вчителю створювати актуальний навчальний простір та краще мотивувати молодіжну аудиторію. Для організації ефективного контролю на уроках громадянської освіти варто залучати спеціальні онлайн-сервіси. З-поміж популярних платформ, зокрема TikTok, YouTube чи Canva, високу дидактичну цінність для цього етапу має електронний ресурс LearningApps [34, с. 151]. Цей сервіс дозволяє генерувати різнопланові тестові завдання, кросворди та вікторини. Застосування подібних засобів дає змогу швидко оцінити рівень підготовки всього класу, миттєво включити школярів у роботу та зняти психологічну напругу, притаманну класичному опитуванню. Завдяки цьому процес оцінювання відбувається природно, створюючи плавний перехід до вивчення нової теми.

Педагог пропонує класу два різні за механікою завдання, наприклад вікторина «Права людини: свобода починається з усвідомлення», що передбачає визначення однієї правильної відповіді із запропонованих варіантів. Такий формат дозволяє зробити швидкий зріз базових теоретичних знань [77]. Ще одна

вправа реалізована у вигляді навчального пазла, де школярам потрібно правильно розподілити конкретні права людини за відповідними категоріями: громадянські, соціально-економічні. Виконання цього завдання вимагає від учнів вміння аналізувати та класифікувати правові норми [78].

На етапі засвоєння нових знань, коли школярі стикаються зі значним обсягом теоретичного матеріалу, ефективним засобом візуалізації та систематизації інформації є створення інтелект-карт. Це графічна схема, яка допомагає впорядкувати інформацію та показати логічні зв'язки між поняттями. Побудова карти відбувається за певним алгоритмом, у центрі розміщується ключове слово, від якого відходять лінії до інших категорій. Для візуалізації застосовують різні кольори та шрифти. Зміст кожного блоку формулюється коротко, до кількох слів, розмір тексту зменшується від центру до країв, що відображає підпорядкованість термінів. Схему варто обмежувати кількома рівнями та за бажанням доповнювати ілюстраціями [68].

Практичне застосування цієї технології демонструє високу дидактичну ефективність під час вивчення теми «Права та обов'язки громадян» [8, с. 8]. Педагог трансліює нову інформацію монологічно, пропонуючи класу паралельно з поясненням створювати власні ментальні карти. У центрі аркуша школярі фіксують ключовий концепт «Громадянин», від якого відводять дві головні гілки – його права та обов'язки. У процесі слухання учні самостійно доповнюють схему відповідними підкатегоріями та конкретними правовими прикладами. Такий синхронний процес дозволяє підліткам миттєво структурувати матеріал та візуально досягнути нерозривний баланс між свободою особистості та її відповідальністю перед суспільством. Правові категорії стають для школярів зрозумілими та логічно пов'язаними, що закладає міцне підґрунтя для формування усвідомленої громадянської позиції.

Розглядаючи специфіку застосування інтерактивних методів на різних етапах комбінованого уроку, потрібно детальніше проаналізувати стадію закріплення вивченого матеріалу. На цьому етапі учні вже володіють базовим теоретичним інструментарієм, тому головним пріоритетом стають практичні

уміння. Прикладом таких завдань є організація аналітичної роботи під час опрацювання теми «Інформаційна війна. Критичний аналіз інформації та медіатекстів громадянами» [8, с. 13]. Для закріплення матеріалу педагог пропонує учням виконати завдання з деконструкції ворожих маніпуляцій шляхом заповнення спеціальної аналітичної таблиці. Школярі аналізують реальні приклади пропагандистських текстів і структурують їх за трьома критеріями: «евфемізм», «реальний відповідник» та «яку емоцію намагалися приховати?».

Такий формат роботи має великий виховний потенціал у контексті формування національно-патріотичної свідомості. Здійснюючи самостійний розбір пропагандистських штампів, підлітки тренують навички медіа інформаційної грамотності, а також вчаться ідентифікувати технології ворожих інформаційно-психологічних операцій. Аналіз мовних маніпуляцій допомагає школярам усвідомити, що інформаційний простір є повноцінним полем протистояння і здатність фільтрувати контент виступає важливою формою громадянського спротиву та захисту національної безпеки.

На етапі узагальнення засвоєного матеріалу високу результативність демонструє застосування дискусійної технології за форматом Карла Поппера. Зазначений метод являє собою чітко структурований полілог між двома малими групами, де одна команда аргументовано захищає визначену позицію, а інша вибудовує лінію спростування. Механіка гри підпорядковується суворому регламенту. Дискусію відкриває спікер стверджувальної сторони, презентуючи основу своєї доказової бази. Наступним кроком є етап перехресних запитань від команди опонентів, мета якого полягає в пошуку логічних хиб у виступі, після чого опозиція виголошує власну контраргументацію. Подальші промовці поглиблюють первинні тези та відбивають критику суперників. Останні учасники дискусії зосереджуються винятково на аналітичному підбитті підсумків гри, не використовуючи нових фактів. Фінальне рішення щодо переконливості сторін та культури їхньої комунікації ухвалює журі або присутня аудиторія [60, с. 12].

Впровадження цієї інтерактивної методики видається особливо доречним під час опрацювання теми уроку «Свобода слова, прозорість і доступність інформації в демократичній державі» [8, с. 13]. У межах цього заняття учням варто запропонувати для обговорення таку тему дискусії, як «Держава має право частково обмежувати свободу слова та доступ до інформації заради захисту національної безпеки в умовах інформаційної війни». Опрацювання дилеми спонукає школярів самостійно шукати баланс між дотриманням непорушних демократичних свобод особистості та об'єктивною необхідністю захищати державний суверенітет. У контексті патріотичного виховання такий метод відіграє вичерпну роль. Шукаючи переконливі аргументи для обох позицій, учні вчаться критично мислити, розпізнавати маніпуляції та розуміти складність управління державою в кризові періоди. Підлітки приходять до усвідомлення, що справжній патріотизм виявляється у здатності брати відповідальність за інформаційний простір своєї країни

Закріплення вивченого матеріалу варто продовжувати під час виконання домашнього завдання, яке найефективніше організувати у формі парної роботи. Педагог надає учням фрагменти реальних новин із ворожих джерел, насичених евфемізмами та маніпуляціями. Завдання кожної пари проаналізувати текст та опрацювати його від емоційного впливу й переписати повідомлення винятково мовою сухих фактів (Додаток Е; Додаток Е. 1; Додаток Е. 2).

Вибір парного формату для цього завдання має чітке дидактичне обґрунтування. Коли підлітки спільно виконують завдання та обговорюють його між собою, інформація сприймається та засвоюється значно глибше, ніж під час самостійної роботи. У контексті національно-патріотичного виховання це відіграє ключову роль, оскільки школярі не просто вчаться розпізнавати ворожі інформаційні операції, а й об'єднують зусилля для протидії їм. Спільний пошук істини формує серед однолітків почуття взаємопідтримки.

З огляду на це, під час вивчення теми «Особиста відповідальність за збереження довкілля» [8, с. 11] як домашнє завдання учням можна запропонувати створення соціальної реклами. Учні самостійно обирають

кінцевий вигляд свого продукту, наприклад короткий відеоролик, інформаційний плакат або публікація для соціальних мереж. Завдяки творчій свободі школярі мають можливість підсвітити ті екологічні проблеми, які вони вважають найбільш гострими для свого регіону, і привернути до них увагу громадськості. Цей вид діяльності є ефективним засобом розвитку поведінкового компонента, оскільки створення соціального контенту, підлітки трансформують теоретичні знання з екології у конкретні дії, демонструючи свідому громадянську позицію та дбайливе, відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

З погляду методики створення екологічного проєкту, основний акцент робиться на дослідницькому компоненті та роботі з інформацією. Організація такої діяльності передбачає, що учні спочатку узгоджують мету дослідження, планують дії та розподіляють завдання всередині групи. Зібравши необхідні дані про стан довкілля, школярі аналізують їх, залишають найважливіше та формулюють логічні висновки, які згодом презентують однокласникам для колективного оцінювання [62].

Натомість застосування методології соціального проєкту зміщує фокус із суто наукового дослідження на практичне розв'язання суспільно значущої проблеми, що значно посилює національно-патріотичний вимір виховання. За такого підходу на початковому етапі підлітки не просто констатують екологічні факти, а визначають гостру дилему, яка вимагає реального громадського втручання. Відповідно, подальше планування та створення медіапродукту спрямовуються на те, щоб вплинути на свідомість місцевої спільноти та змінити її поведінкові звички [69]. Важливим компонентом є етап практичного втілення, коли учні трансформують свої ідеї у формат соціальної реклами: відеоролик, постер чи допис у соціальних мережах, спрямований на зміну поведінкових патернів громади. Завершується проєктна діяльність презентацією результатів, під час якої автори обґрунтовують свій вибір теми, аналізують ефективність обраних засобів впливу та проводять аналіз щодо власного внеску в охорону навколишнього середовища. Такий алгоритм сприяє засвоєнню екологічних

знань й формує в молоді навички соціального проєктування, розвиває активну громадянську діяльність, що є основою сучасного патріотичного виховання.

Здійснений аналіз доводить, що патріотичне виховання виступає системним і безперервним процесом, який потребує цілеспрямованого та рівномірного впливу на всі сфери розвитку школяра. Цей процес потребує цілеспрямованого та рівномірного розвитку когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційного та поведінкового компонентів національно-патріотичного виховання. Досягти максимальної результативності в такій діяльності можливо лише завдяки збалансованому поєднанню класичної дидактики та цифрових технологій у межах комбінованого типу уроку. Гнучка структура такого заняття дає змогу логічно розподілити навчальне навантаження та гарантує плавний перехід від засвоєння абстрактних теоретичних знань до практичної суспільної дії. Відповідно, кожен етап уроку працює на розвиток конкретної компетенції, перетворюючи розрізнені факти з правознавства на цілісний державницький світогляд майбутнього громадянина.

Реалізація зазначених складових потребує залучення активних форм роботи на кожному етапі навчання. Для перевірки матеріалу доцільно використовувати електронні сервіси, які допомагають миттєво оцінити підготовку класу. Для візуалізації та систематизації нової інформації ефективними є ментальні карти, а для розвитку критичного мислення та формування власних переконань – евристичні бесіди, кейс-методи та технології «Прес» і «Займи позицію». Водночас найповніше розкриття патріотичного потенціалу відбувається через діяльнісні практики. Організація освітніх дебатів, реалізація соціально-екологічних проєктів та проведення рольових симуляцій із захисту місцевої спадщини створюють умови для відпрацювання механізмів демократичної взаємодії.

Інтеграція описаного методичного комплексу сприяє всебічному становленню учнів як свідомого учасника суспільно-політичних процесів. З огляду на існуючі загрози, національно-патріотичне виховання стає ключовою базою державної безпеки, стійкості та консолідації нації. Воно виховує

покоління людей, які здатні мислити аналітично, опиратися ворожій пропаганді, брати персональну відповідальність за свою громаду та правомірними шляхами відстоювати інтереси держави. Набуті під час навчання навички командної співпраці, вирішення конфліктів перетворюють любов до Батьківщини з декларативного характеру на конкретну дію, що є безумовною запорукою збереження та розвитку незалежної України.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічний аналіз сутності понять «патріотизм» та «національно-патріотичне виховання» у сучасній педагогічній науці дозволяє констатувати, що зазначені категорії пройшли тривалий шлях еволюції й на сучасному етапі трансформувалися з абстрактних ідеологічних концептів у фундаментальні чинники національної безпеки та стійкості держави. Лексикографічний та філософський дискурс виявляє універсальну природу патріотизму як складного суспільно-політичного та морально-етичного принципу, що поєднує в собі глибоке емоційне почуття приналежності до рідної землі із усвідомленою відповідальністю за долю своєї країни. Історико-педагогічна ретроспектива свідчить, що український патріотизм є динамічним феноменом, змістове наповнення якого безпосередньо залежало від етапів державотворення та характеру зовнішніх викликів. Його ціннісний фундамент послідовно закладався через поєднання народних традицій доби Руської держави, формування засад демократизму та збереження мовно-культурної самобутності у братських школах, а також через філософське переосмислення у XIX–XX століттях. Особливе методологічне значення має концепція «територіального патріотизму» В. Липинського, яка змістила акцент з етнічного походження на громадянську солідарність, спільну працю та свідому готовність індивіда діяти на благо держави.

У вимірі педагогічної науки патріотичне виховання вибудовується як цілісний, багаторівневий процес, що потребує синергетичної взаємодії ключових інститутів суспільства. Синтез класичної педагогічної спадщини та сучасних гуманістичних парадигм дозволяє розглядати цю категорію як фундаментальне ядро формування особистості громадянина-патріота. Структурно цей феномен становить складну єдність внутрішніх переконань і зовнішніх дій, яка базується на усвідомленні національній ідентифікації та емоційній причетності до долі нації, що неодмінно трансформуються у соціальну відповідальність, стійку оборонну свідомість і активну громадянську позицію. При цьому визначальною

передумовою такого становлення є загальнолюдська мораль, яка виступає тим універсальним ціннісним фундаментом, на якому базується і з якого природно виростає свідома відданість власній державі та готовність діяти в її інтересах.

За умов сучасних безпекових викликів та гібридних загроз відбулося остаточне нормативно-стратегічне закріплення політики ідентичності в освітньому просторі України. Сучасна виховна модель, відображена у профільних державних концепціях, стратегіях та законах, вимагає синтезу громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного та духовно-морального елементів для формування стабільної громадянської стійкості. Ключовою домінантою трансформації освітньої парадигми став перехід від пасивного патріотизму до патріотизму як дієвої компетентності. Найбільш чітко цей підхід реалізовано в концепції «Нової української школи» через модель випускника в тріаді «Особистість – Патріот – Інноватор». У цьому контексті патріотизм трактується як активна громадянська позиція, що гармонійно поєднується з критичним мисленням, медіаграмотністю та готовністю до інноваційної діяльності. Таким чином, сучасне розуміння національно-патріотичного виховання передбачає формування нового типу особистості, для якої професійна самореалізація, інформаційна гігієна та когнітивна стійкість є невід'ємними інструментами захисту й успішного розвитку власної суверенної держави.

Дослідження процесу становлення шкільного курсу «Громадянська освіта» засвідчує його еволюцію від формально-інформаційної дисципліни до базового середовища формування національної ідентичності. В умовах сучасних викликів патріотичне виховання трансформувалося в інтегральне ціннісне ядро курсу. Аналіз чинних модельних програм виявляє логічну вікову наступність навчального матеріалу. У базовій школі переважає практичний підхід до формування активної позиції та розуміння державних механізмів зокрема, значення оборонного сектору, тоді як у старших класах фокус зміщується на глибоке світоглядне осмислення громадянської відповідальності. Стратегічно важливим наскрізним компонентом виступає медіаграмотність та інформаційна

безпека, що є критично необхідною для когнітивної стійкості учнів перед гібридними загрозами.

Дидактичний потенціал сучасних підручників підтверджує стійку тенденцію до відмови від репродуктивної педагогіки на користь діяльнісного та компетентнісного підходів. Навчальна література базової ланки вирізняється прикладним характером виховання через залучення учнів до проектної діяльності та аналізу суспільно-політичних викликів. Натомість дидактичне забезпечення профільної школи фокусується на концептуальному засвоєнні інституційних основ демократії та правосвідомості. Загалом, оновлене змістове та методичне наповнення курсу володіє потужним потенціалом для виховання проактивної, національно свідомої особистості.

Визначення структурних компонентів та логіки процесу національно-патріотичного виховання дає підстави стверджувати, що цей процес є комплексною педагогічною системою, яка діє за чітко визначеним алгоритмом. Її структура базується на нерозривній єдності чотирьох базових компонентів: пізнавального, мотиваційно-ціннісного, емоційного та поведінкового. Логіка виховного впливу передбачає послідовний перехід від свідомого засвоєння старшокласниками знань про державу, правових норм та демократичних цінностей до їх глибокого внутрішнього емоційного переживання. Цей процес закономірно завершується перетворенням засвоєних цінностей у стійку поведінкову модель – активну громадянську діяльність, соціальну відповідальність та оборонну свідомість.

Практична реалізація цієї моделі на уроках громадянської освіти вимагає системний перехід від пасивного заучування теорії до практичного навчання. Систематизація сучасного педагогічного інструментарію доводить високу результативність інноваційних та інтерактивних методів, які занурюють учнів у контекст реальних суспільно-політичних викликів. Найбільш дієвими серед них визначено метод кейс-стаді, дебати, рольові ігри, а також спеціальні прийоми критичного аналізу медіатекстів. Застосування саме цих форм організації навчання перетворює урок на простір здобуття реального громадянського

досвіду. У результаті використання таких інструментів учні засвоюють основи державного устрою й здобувають критично важливі навички розпізнавання гібридних загроз, аргументованого захисту власних переконань та інформаційної гігієни, що є визначальними рисами свідомого громадянина-патріота в сучасних умовах.

Підсумовуючи результати дослідження, варто наголосити, що сьогодні патріотичне виховання – це не просто одне із завдань школи, а реальна основа національної безпеки нашої держави. Шкільний курс «Громадянська освіта» є саме тим предметом, де закладаються головні цінності майбутнього українського суспільства. Використання на цих уроках сучасних практичних методів допомагає виховати не пасивних спостерігачів, а справді активних громадян. Саме таке цілеспрямоване виховання дозволяє підготувати покоління стійких, відповідальних та медіаграмотних українців, які здатні протистояти сучасним загрозам, захищати свою свободу та успішно розбудовувати сильну, незалежну Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативні документи

1. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З. Громадянська освіта. 8 клас : модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (реком. Наказом МОН України від 14.08.2024 № 1138). Київ, 2024. 20 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-vasylkiv-ta-in-27082024.pdf> (дата звернення: 13.05.2026).
2. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (затв. наказом МОН України від 03.08.2022 № 698). Київ, 2022. 22 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення: 21.05.2026).
3. Демчук Т., Коваленко А., Совсун І. та ін. Громадянська освіта. 7–9 клас : модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (реком. наказом МОН України від 18.03.2026 № 483). Київ, 2026. 35 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2026/mnp/04/gromadyanska-osvita-grifovana-programa.pdf> (дата звернення: 20.05.2026).
4. Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021, № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.04.2026).
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022, № 527 : станом на 23.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12> (дата звернення: 16.04.2026).

6. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету міністрів від 03.10.2018, № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2026).

7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : М-во освіти і науки України, 2016. 40 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 22.05.2026).

8. Пометун О. І., Ремех Т. О., Серова Г. В. Громадянська освіта. 8 клас : модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (реком. наказом МОН України від 14.08.2024 № 1138). Київ, 2024. 16 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf> (дата звернення: 23.05.2026).

9. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011, № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.05.2026).

10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017, № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.05.2026).

11. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022, № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 02.05.2026).

12. Рамка компетентностей для культури демократії. Том 1 / Рада Європи. Страсбург : Вид-во Ради Європи, 2018. 89 с. URL: https://osvita.org/images/documents/86/RF-CDC-vol-1_ua.pdf (дата звернення: 22.05.2026).

13. Стратегія національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019, № 286/2019. URL: https://content.e-schools.info/derazhne/library/%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%8E_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (дата звернення: 12.05.2026).

II. Монографії та статті

14. Белан Т. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в закладах освіти в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2024. № 185–186 (29–30). С. 201–206.

15. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5 : №2. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>.

16. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. 2017. С. 1–8. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf (дата звернення: 13.05.2026).

17. Вітківська О. Нові виклики патріотичного виховання учнівської молоді в умовах війни. *Вересень*. 2025. Т. 1 : № 104. С. 64–75.

18. Гавлітіна Т. Реалізація особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі Нової української школи. *Нова педагогічна думка*. 2025. № 2 (122). С. 16–21.

19. Гавриш Н. В., Крутий К. Л. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2–7. URL:

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10614/1/N_V_Gavrish_Nacionalno-patriotuchne_vuhovanie.pdf (дата звернення: 14.05.2026).

20. Глазова О. П. Інтерв'ю: жанр журналістики і вид навчальної роботи. *Методичні діалоги*. 2013. № 9. С. 13–18.
21. Грищенко С. В., Ілішова О. М., Єфімов Д. В., Макогончук Н. В. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44, т. 1. С. 119–123. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/1.24>.
22. Гумен С. Особливості змісту і методики викладання предмету «Громадянська освіта» в закладах освіти. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2021. Вип. 9. С. 141–148.
23. Журба К. О. Формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах воєнного стану: досвід експериментальної реалізації. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5 : № 1. С. 1–6.
24. Загородня А. Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді. *Теорія та методика управління освітою*. 2013. Вип. 10. С. 1-13.
25. Загородній С., Нагорняк С., Ставнича Н. Гейміфікація на уроках громадянської освіти: від теорії до практичної реалізації. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1 (19). С. 863–875. (Педагогіка).
26. Зарічна О. В. Технологія «Дебати» як дієвий інструмент громадянської освіти. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2022 рік*. Київ : Педагогічна думка, 2022. С. 121–122.
27. Івченко Ю. В. Соціально-філософський зміст патріотизму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 154–163.
28. Козак Ю. В. Форми та методи національно-патріотичного виховання дітей і молоді в сучасних умовах. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (20 жовт. – 20 листоп. 2015 р.) / упоряд.: Л. Шелемей, Л. Келембет, О. Фляк, О. Риндич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 229–234.*

29. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 60. С. 3–11.

30. Костюк В. Національно-патріотичне виховання в умовах НУШ. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. Матеріалів II Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конф. (Вінниця, 3 берез. 2020 р.) / за ред. О. А. Голюк. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2020. Вип. 9. С. 350–352.

31. Кривда В. С. Національно-патріотичне виховання як складова професійної компетентності майбутніх вихователів. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 5 (11). С. 587–598.

32. Кульчицький В. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 30 : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. С. 76–79.

33. Кульчицький В. Й. До питання моніторингу ефективності патріотичного виховання школярів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 1 (21). С. 33–39. DOI: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-1-21-4>.

34. Куцик А. Використання інноваційних та інтерактивних технологій навчання на уроках історії, громадянської освіти як інструменти формування ключових компетентностей здобувачів освіти. *Орієнтири національної освіти в умовах сьогодення* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. з міжнар. участю (16 травня 2025 р., м. Луцьк) / упоряд.: Н. О. Рубльова. Луцьк : Волинський ІППО, 2025. С. 150–153.

35. Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 103–107.

36. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.

37. Небилиця Ю. В. Розвиток національно-патріотичної свідомості учнів на уроках громадянської освіти в умовах російської агресії проти України та в післявоєнний період. *Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід* : зб. наук. ст. / за заг. ред. С. В. Драновської. Суми, 2023. С. 156–162.
38. Окуньовська Ю. Становлення громадянської освіти в Україні. *Політичне життя*. 2023. № 2. С. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.2>.
39. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. № 21. С. 103–110.
40. Охрименко Д. В. Національно-патріотичне виховання учнів Нової української школи в умовах війни. *Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід* : зб. наук. ст. / за заг. ред. С. В. Драновської. Суми, 2023. С. 85–88.
41. Паска Б. Формування національної і культурної ідентичності учнів у процесі вивчення предмета «Громадянська освіта». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 6 (36). С. 1152–1160. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-1152-1160](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-1152-1160).
42. Паска Б., Паска Т. Інтерактивні методи та цифрові інструменти на уроках громадянської та історичної освітньої галузі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 7 (37). С. 1097–1104. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7\(37\)-1097-1104](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-7(37)-1097-1104).
43. Паска Г., Паска Б. Впровадження основ музейної педагогіки під час викладання курсу «Громадянська освіта» в закладах загальної середньої освіти (на прикладі Івано-Франківського краєзнавчого музею). *Вісник науки та освіти*. 2025. № 6 (36). С. 1363–1373. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6\(36\)-1363-1373](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-6(36)-1363-1373).

44. Пашина Н. П. Демократична консолідація суспільства: сутність та специфіка. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 15. С. 287–297. (Історія. Політологія).
45. Пашина Н. П., Мендрін О. В. Громадянська освіта в Україні як засіб формування громадянської ідентичності. *Вісник Маріупольського державного університету. Історія. Політологія*. 2021. С. 186–195.
46. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія / ред. М. Левківського. Житомир: Полісся, 2003. 220 с.
47. Ремех Т. Громадянська освіта: особливості методики учнів у 7–8 класів. *Орієнтири національної освіти в умовах сьогодення* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. з міжнар. участю (16 травня 2025 р., м. Луцьк) / упоряд.: Н. О. Рубльова. Луцьк : Волинський ІІПО, 2025. С. 169–173.
48. Рябовол Л. Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 3. С. 199–206. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-199-206>.
49. Скопенко Н. С. Case-study – інноваційний метод навчання. *Імплементация сучасних технологій навчання у навчальний процес* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 17–18 берез. 2015 р.). Київ : НУХТ, 2015. С. 84–91.
50. Смагіна Т. М. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Вісн. Житомир. Держ. Ун-ту ім. І. Франка*. 2005. Вип. 24. С. 229–231.
51. Солонська А. Основні підходи до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку в батьківсько-виховательській взаємодії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогіка*. 2020. Т. 1, Вип. 24. С. 30–35.
52. Суходольська М. Ю., Молнар Т. І. Ігрові технології як засіб розвитку пізнавальної активності учнів. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції* : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Мукачево, 22–23 жовт. 2020 р.) / редкол.: Т. Д. Щербан (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. С. 296–298.

53. Тимчик М. В. Сутність і зміст поняття „патріотизм” у літературі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2007. № 1 (10). С. 228–237.

54. Тупікова Г. А. Сутність і форми прояву феномену патріотизму. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 1. С. 148–154.

55. Устименко І. П. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1-2. С. 26–29.

56. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. *Вибрані педагогічні твори : у 2 т.* Київ : Радянська школа, 1983. Т. 1. С. 43–103.

57. Янкович І. Класифікація інтерактивних технологій. *Магістр*. 2013. Вип. 18. С. 21–24.

III. Підручники і посібники

58. Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелещенко Т. В. Інтегрований курс «Громадянська освіта» (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Оріон, 2018. 240 с.

59. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З. Громадянська освіта : підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2025. 128 с.

60. Еберс Бругель А., Джоллер Л., Костюченко Н. та ін. Інноваційне «зелене» навчання : посібник з інноваційних методик викладання екологічної та енергетичної проблематики. Санкт-Галлен : Університет Санкт-Галлена, 2017. 20 с.

61. Пометун О. І., Ремех Т. О., Серова Г. В. Громадянська освіта : підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2025. 96 с.

IV. Навчально-методичні матеріали

62. Александрова І. Методичні рекомендації «Методика роботи над екологічним проектом». *Наурок. Методичні рекомендації*. 29.12.2021. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-metodika-roboti-nad-ekologichnim-proektom-270566.html> (дата звернення: 05.05.2026).
63. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2014. 29 с.
64. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
65. Косса І. Презентація "Стратегія Метод-прес". «*На Урок*». *Матеріали до уроків*. 20.05.2021. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-strategiya-metod-pres-241099.html> (дата звернення: 01.05.2026).
66. Методика «Незакінчені речення». *ГІМ ДВНЗ "ДДПУ"*. URL: <https://edu.forlan.org.ua/?p=55445> (дата звернення: 07.05.2026).
67. Модуль 4. Методика викладання профілактичних програм. *Основи здоров'язбережної компетентності*. URL: <http://multycourse.com.ua/ua/page/19/67> (дата звернення: 04.05.2026).
68. Наливайко А. Що таке інтелект-карти та як їх ефективно використовувати вчителю. *Всеосвіта. Педагогіка*. URL: <https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/37694> (дата звернення: 21.05.2026).
69. Підсумковий соціальний проєкт – Громадянська освіта. 8 клас. Пометун. *History | Твоя електронна бібліотека*. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/pometun-civil-education-8-class-2025/15.php> (дата звернення: 20.05.2026).

70. Поліщук Н. Методика традиційного уроку. *Наурок. Методичні рекомендації*. 10.04.2020. URL: https://naurok.com.ua/metodika-tradiciynogo-uroku-170044.html?utm_source (дата звернення: 16.05.2026).

71. Сич Л. Метод критичного мислення "Займи позицію". *Методичні родзинки учителя зарубіжної літератури Лесі Сич*. 23.03.2018. URL: https://zarlitslm.blogspot.com/2018/03/blog-post_23.html (дата звернення: 09.05.2026).

V. Матеріали Інтернет-ЗМІ

72. Долотова Д. Любов до ідеї, свободи чи Батьківщини? Що таке патріотизм та хто такий патріот. *Вікна. Стиль життя*. 01.09.2023. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/shho-take-patriotyzm-ta-hto-takyj-patriot-var-to-znaty/> (дата звернення: 16.05.2026).

73. Концепція громадянського виховання. *Харківська правозахисна група. Різне, Релігія і школа*. 05.12.2000. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=976002302> (дата звернення: 05.05.2026).

74. Методи навчання. Види та роль в освітньому процесі. *Bestclevers. Пізнавальне*. 28.10.2024. URL: <https://bestcleverslms.com/piznavalne/shcho-take-metody-navchannia-ta-iaki-isnuyut/> (дата звернення: 06.05.2026).

75. Нестор В. Національно-патріотичне виховання в Україні та його особливості на сучасному етапі розвитку України. *Апостроф*. 18.11.2022. URL: <https://apostrophe.ua/articles/natsionalno-patrioticheskoe-vospitanie-v-ukraine-i-ego-osobennosti-na-sovremennom-etape-razvitiya-ukrainyi.html> (дата звернення: 11.05.2026).

76. Про нас. *Добробат*. URL: <https://www.dobrobat.in.ua/> (дата звернення: 05.05.2026).

VI. Електронні освітні платформи

77. Вікторина ”Права людини: свобода починається з усвідомлення”. 9–11 кл. *Learningapps*. URL: <https://learningapps.org/44097553> (дата звернення: 19.05.2026).

78. Права людини. *Learningapps*. URL: <https://learningapps.org/23699310> (дата звернення: 20.05.2026).

VII. Дисертації та автореферати

79. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Військовий інститут Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2010. 187 с.

VIII. Енциклопедичні видання

80. Політична енциклопедія : редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

81. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Метод «ПРЕС»

I. ПОЗИЦІЯ
Я вважаю, що...
(висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд).

II. ОБҐРУНТУВАННЯ
... тому, що...
(наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції).

III. ПРИКЛАД
... наприклад...
(наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію).

IV. ВИСНОВКИ
Отже...
(узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити; тобто, це є заклик прийняти вашу позицію).

Метод «Прес»

Джерело: Косса І. Презентація "Стратегія Метод-прес". «На Урок».
Матеріали до уроків. 20.05.2021. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-strategiya-metod-pres-241099.html> (дата звернення: 01.05.2026).

Метод критичного мислення «Займи позицію»

Джерело: Сич Л. Метод критичного мислення "Займи позицію".
Методичні родзинки учителя зарубіжної літератури Лесі Сич. 23.03.2018. URL:
https://zarlitslm.blogspot.com/2018/03/blog-post_23.html (дата звернення:
09.05.2026).

Додаток В

Характеристика різноманітних аспектів кейса

Аспект кейса	Характеристика аспекту
Проблемний	У основі кейса лежить одна або декілька реальних проблем суспільства, які зачіпають радикальні інтереси учасників кейса та потребують розв'язання
Конфліктний	Гострота проблеми переходить в конфлікт між дійовими особами або у внутрішній особовий конфлікт головного героя
Рольовий	У ситуації, що розгортається, відбувається виконання героями кейса деяких ролей
Аспект події	Кейс є деякою сукупністю подій, що розвиваються
Аспект діяльності	Разом з виконанням різноманітних ролей здійснюється діяльність учасників
Тимчасовий	Кейс є процесом, що розгортається в часі
Просторовий	Кейс є процесом, що розгортається в просторі

Характеристика різноманітних аспектів кейса

Джерело: Скопенко Н. С. Case-study – інноваційний метод навчання.
Імплементація сучасних технологій навчання у навчальний процес : матеріали
Міжнар. наук. конф. (Київ, 17–18 берез. 2015 р.). Київ : НУХТ, 2015. С. 84–91.

Алгоритм створення освітньої гри

Визначення цілей і завдань гри	Які цілі і завдання ви хочете досягти за допомогою гри? Які навички ви хочете розвинути у здобувачів освіти?
Визначення цільової аудиторії	Для якої вікової створюється група? Якого рівня підготовки? Які інтереси і потреби у цієї аудиторії?
Аналіз предметної області	Що саме ви хочете вивчити? Які ключові поняття і терміни потрібно закріпити?
Вибір формату гри	Квест Головоломка Гра на рольові ігри Вікторина Симуляція Вікторина Кросворд Флеш-карти Дебати Онлайн-гра Настільні ігри
Розробка сюжету і геймплею	Сюжет повинен бути захоплюючим і цікавим для аудиторії. Геймплей повинен бути простим у розумінні, але складним у засвоєнні.
Розробка графічних елементів і звуку	Створення якісної візуалізації гри з продуманими графічними елементами та звуком.
Тестування гри	Тестування на цільовій аудиторії допоможе виявити недоліки і внести необхідні корективи.
Впровадження гри	Впровадження гри відбувається за допомогою онлайн-платформ, освітніх програм або інших каналів.
Оцінка ефективності гри	Для оцінки можна використовувати різні методи, наприклад: Тестування знань здобувачів освіти. Анкети та опитування. Відгуки здобувачів освіти.
Вдосконалення гри	Підвищення ефективності гри за результатами аналізу.

Алгоритм створення освітньої гри

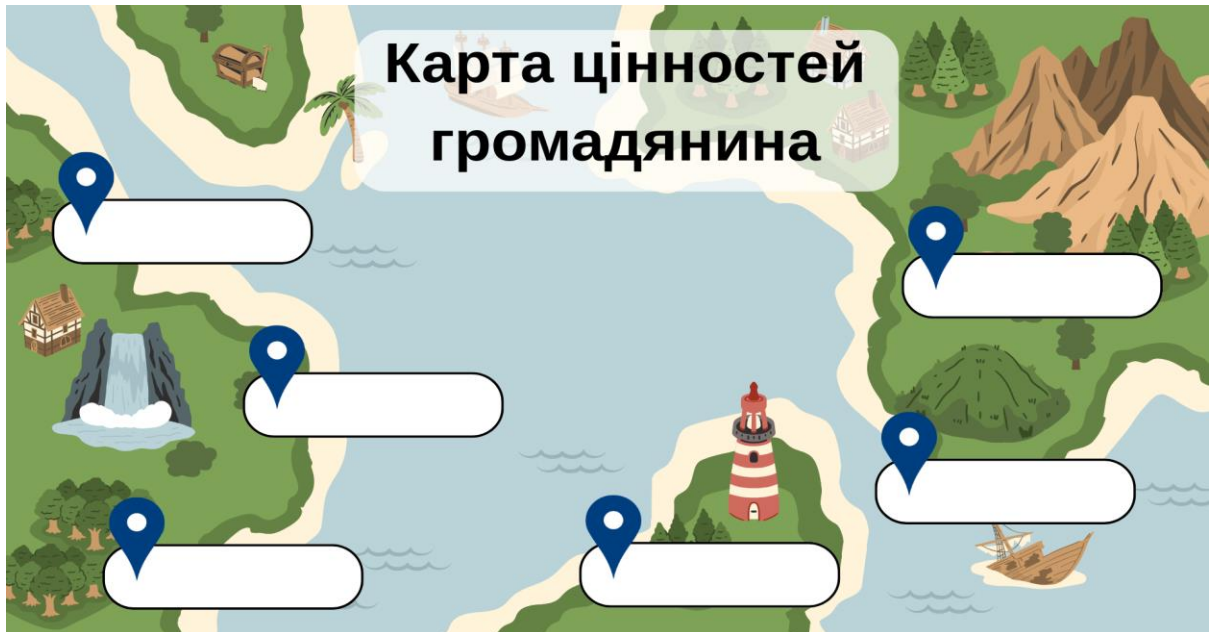
Джерело: Загородній С., Нагорняк С., Ставнича Н. Гейміфікація на уроках громадянської освіти: від теорії до практичної реалізації. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 1(19). С. 863–875. (Педагогіка).

Громадянська ідентичність та активна громадянська позиція в діяльності місцевої спільноти	
Мета гри	Формування поведінкового компонента національно-патріотичного виховання, відстоювати інтереси громади правовими методами та готовності до активної участі в суспільно-політичному житті
Цільова аудиторія	8 клас
Формат гри	Рольова симуляція
Моделювання соціальної ініціативи	Моделювання процесу розв'язання суспільного конфлікту щодо збереження об'єкта архітектурної спадщини. Завдання учасників: шляхом переговорів узгодити індивідуальні потреби, досягти рішення та розробити спільний алгоритм правомірних громадянських дій для захисту будівлі від комерційної забудови з метою її подальшого перетворення на соціальний простір.
Геймплей	Учні об'єднуються у групи по 5–6 осіб, наосліп отримують «Картки ролей» та індивідуальні набори «Карток цінностей». Кожен гравець від імені

	свого персонажа обґрунтовує важливість збереження простору, викладаючи на стіл 1-2 картки цінностей. Група спільно формує «Маніфест громади», обираючи 3 найважливіші спільні цінності, та підбирає до них «Картки дій» для реалізації проєкту.
Графічні елементи	https://drive.google.com/drive/folders/1In9Q_lCT2ZzzrkeRqopss067DPcSMcak?usp=sharing
Рефлексія та оцінювання	На етапі рефлексії учасники аналізують ефективність обраних правових засобів впливу та причини виникнення бар'єрів під час переговорів. Оцінювання здійснюється за конкретними критеріями: 1) правомірність та реалістичність запропонованого плану; 2) рівень аргументації; 3) конструктивність взаємодії; 4) якість публічного захисту колективної стратегії.

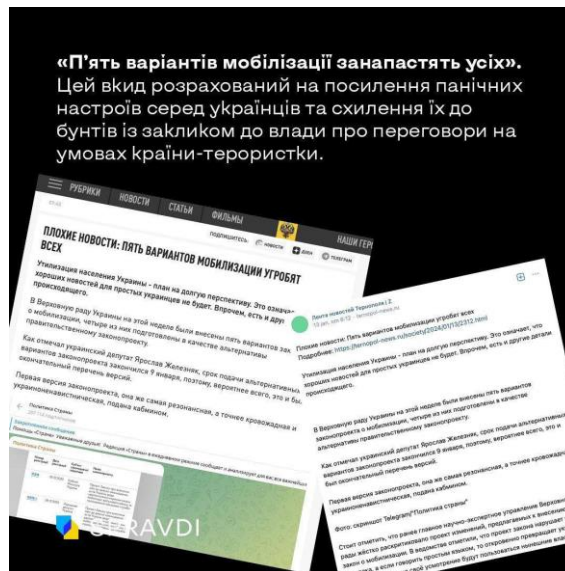
Рольова симуляція «Громадянська ідентичність та активна громадянська позиція в діяльності місцевої спільноти»

Джерело: Складено авторкою.

Карта цінностей громадянина

Джерело: Складено авторкою.

Роздатковий матеріал до завдання для парної роботи з теми «Свобода слова, прозорість і доступність інформації в демократичній державі»

Джерело: Музиченко О. Топ найбрехливіших фейків Кремля про Україну за останній час: як розпропаганда дурить світ. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ato/top->

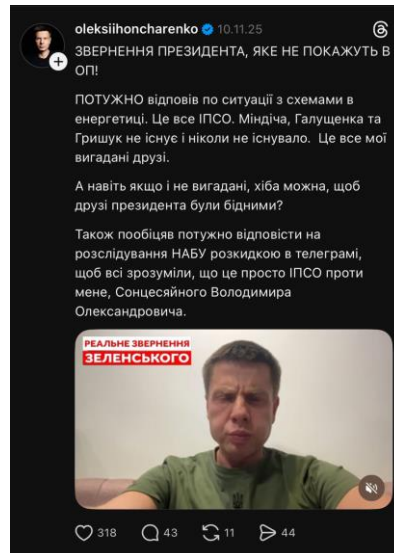
[naybrehlivishih-feykiv-kremlya-pro-ukrayinu-za-ostanniy-chas-yak-rospropaganda-durit-svit-2496712.html](https://tsn.ua/ato/top-naybrehlivishih-feykiv-kremlya-pro-ukrayinu-za-ostanniy-chas-yak-rospropaganda-durit-svit-2496712.html) (дата звернення: 20.05.2026).

Додаток Е.1

Роздатковий матеріал до завдання для парної роботи з теми «Свобода слова, прозорість і доступність інформації в демократичній державі»

Джерело: Музиченко О. Топ найбрехливіших фейків Кремля про Україну за останній час: як роспропаганда дурить світ. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ato/top-naybrehlivishih-feykiv-kremlya-pro-ukrayinu-za-ostanniy-chas-yak-rospropaganda-durit-svit-2496712.html> (дата звернення: 20.05.2026).

Роздатковий матеріал до завдання для парної роботи з теми «Свобода слова, прозорість і доступність інформації в демократичній державі»

Джерело: Олексій Гончаренко (@oleksiiahoncharenko) on Threads. *Threads*.

URL:

https://www.threads.com/@oleksiiahoncharenko/post/DQ4yhPGiCN3?xmt=AQG0X58Q0Z_B1xTasb8i2dBGnH5wxqrugW6ffiUkFynxEumx1ro9IJP3jZ-QCqXL0SSaNS8&slof=1 (дата звернення: 24.05.2026).

План-конспект уроку із навчального курсу «Громадянська освіта» для 9 класу

(складено за модельною навчальною програмою «Громадянська освіта. 6–9 класи» (авт. Охредько О. Е.,

Майорський В. В., Коломєєць Л. Г.; розділ «Я – особистість»)

Тема: Мова – це кордон. Чому українська мова є питанням безпеки?

Мета:

Навчальна

- Проаналізувати концепцію «мови як цифрового та психологічного фаєрвола» та системи розпізнавання «свій-чужий» у сучасному інформаційному просторі / інформаційно-логічна.
- Проаналізувати механізми маніпуляції та використання ворожою пропагандою штучних слів (евфемізмів) для приховування реальності / інформаційно-логічна.
- Проаналізувати роль сучасних українських діячів культури (музикантів, акторів, художників) у захисті ментальної та культурної території України / інформаційно-логічна, культурна.

Розвивальна

- Розвивати критичне мислення під час аналізу дописів і коментарів у соцмережах на наявність маніпулятивних слів та ворожих наративів / логічна, аналітична.
- Формувати аналітичні навички шляхом заповнення таблиці «Переклад з маніпулятивної», визначаючи реальні відповідники пропагандистських термінів та приховані за ними емоції / логічна, аналітична.
- Формувати просторову компетентність через позначення на контурній карті місць народження відомих українських митців та діячів / просторова, інформаційна.
- Вдосконалювати медіаграмотність через розуміння принципів роботи алгоритмів соціальних мереж та формування навичок налаштування безпечного інформаційного простору / інформаційна, цифрова.
- Розвивати вміння синтезувати інформацію та креативність шляхом створення власного «Кодексу захисника культурної території» у формі маніфесту / інформаційно-логічна, особистісна.
- Формувати вміння аргументувати власну позицію, складаючи перелік практичних кроків для очищення своїх соцмереж від контенту країни-агресора / комунікативна, логічна.
- Вдосконалювати навички систематизації матеріалу під час заповнення таблиці про роль мови як гаранта безпеки у різних сферах / соціальна, логічна.
- Розвивати емоційний інтелект шляхом визначення прихованих емоцій, які пропаганда намагається викликати через емоційне забарвлення новин / особистісна, аналітична.

- Розвивати творче мислення та винахідливість через розробку ідей для стікерів або умовних знаків для ідентифікації українських гравців в онлайн-іграх / комунікативна, культурна.
- Вдосконалювати навички командної взаємодії та дискусії під час розбору проблемних запитань щодо спілкування мовою агресора в інтернеті / соціальна, комунікативна.

Виховна

- Виховувати глибоке почуття патріотизму через усвідомлення української мови як ключового фактора національної безпеки та невидимого прикордонного стовпа / громадянська, патріотична.
- Формувати стійку культуру мовної та інформаційної гігієни, виховуючи відповідальне ставлення до споживання цифрового контенту / особистісна, соціальна.
- Виховувати повагу до сучасної української культури та мистецтва, усвідомлюючи їхню роль як інструменту захисту нашої ментальної території / культурна, аксіологічна.
- Формувати активну громадянську позицію через розуміння того, що кожен україномовний коментар чи жарт є цифровим фаєрволом простору / громадянська, соціальна.
- Виховувати психологічну стійкість до маніпуляцій ворога, розвиваючи звичку ставити під сумнів емоційно забарвлену інформацію / аксіологічна, особистісна.

-Сприяти розвитку почуття єдності з українським суспільством, сприймаючи рідну мову як надійний маркер «свій-чужий» у цифровому світі / соціальна, громадянська.

-Виховувати почуття особистої відповідальності за заповнення власного культурного простору, щоб уникнути засмокування чужих цінностей та ворожих героїв / особистісна, громадянська.

-Надихати на захист власної ідентичності на прикладі діяльності та принципової позиції відомих українських митців / громадянська, особистісна.

-Сприяти усвідомленню історичної ваги мови, розуміючи, що її втрата може призвести до зникнення нації та перетворення її на «населення» / громадянська, історична.

-Виховувати культуру конструктивного діалогу та взаємоповаги під час спільного обговорення життєвих ситуацій та рефлексії на уроці / соціальна, комунікативна

Обладнання: Презентація, роздатковий матеріал

Тип уроку: Урок засвоєння нового матеріалу

План

1. Мова як система розпізнавання
2. Захист від маніпуляцій

3. Мова як територія

Доз а часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаці йний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи.		
10 хв.	II. Етап Перевірка д/з		«Мікрофон» (Раїн) • Чому мову називають частиною національної ідентичності? • Як мова може об'єднувати людей? • Чому важливо критично ставитися до інформації?	

			● Як соціальні мережі враховують мову користувача? ● Чому мовне питання іноді пов'язують із безпекою держави? «Піраміда аргументів» (Семенюк) Чому українська мова є важливою для України? ● 1 слово. ● 1 речення. ● 3 аргументи. ● 1 висновок.	
--	--	--	--	--

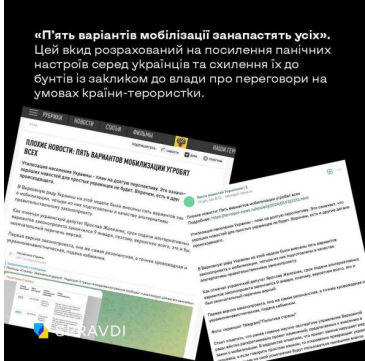
1 хв	III. Мотиваційний етап		Якщо фізичний кордон можна переїхати танком, то мовний кордон ворогу подолати значно важче. Поки людина мислить і говорить українською, вона залишається в українському культурному та ціннісному полі. Агресор стверджує: «Де російська мова там Росія». Отже, розмовляючи українською, ми буквально «виштовхуємо» ворога за межі нашого простору	Логічна Інформаційна Інформаційно-логічна Аксіологічна
2 хв	III. Актуалізаційний етап		Чи доводилося вам чути про випадки, коли саме мова допомагала розпізнати ворога?(Вівчаренко) Як ви гадаєте, чи є різниця, якою мовою ви гуглите інформацію про події у світі? Чому? (Гайко)	Інформаційна Логічна

21 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу	1. Уявіть, що ви заходите в голосовий чат у новій онлайн-грі або гортаєте стрічку рекомендацій у ТікТокі, і саме в цей момент мова стає вашим головним сканером на «свій чужий». Для вашого покоління мова це як тег клану або пароль від приватного сервера, який миттєво показує, хто перед вами і чи безпечно з цією людиною взаємодіяти. Коли ви чуєте або бачите українську мову в грі чи в коментарях, ви одразу розумієте, що маєте справу зі своїми – з тими, хто живе в тих самих реаліях, дивиться ті самі українські ютуб-канали, сміється з тих самих мемів і розуміє ваші щоденні проблеми. Натомість коли в чаті раптом лунає російська мова, це миттєво стає тригером, бо ви не знаєте, з якої країни ця людина, які в неї погляди і що вона зараз напише чи скаже. В інтернеті мова працює як ваш особистий невидимий охоронець: алгоритми	Чи згодні ви з тим, що російська мова в голосових чатах зараз частіше викликає напруження, ніж бажання спілкуватися? (Біднік) Чи можна залишатися представником свого народу, не знаючи його мови? Аргументуйте відповідь. (Мочернюк) Який причинно-наслідковий зв'язок існує між мовою, якою людина дивиться розважальний контент та її психологічною безпекою? (Романишин) Якщо я просто слухаю російську музику в навушниках і нікому не заважаю, це ніяк не руйнує мій кордон.	Інформаційна Логічна Інформаційно-логічна, Інформаційна Аксіологічна Особистісна

	соціальних мереж постійно аналізують, якою мовою ви гуглите інформацію, які відео дивитесь і як пишете повідомлення. Якщо ви робите це українською, алгоритм формує навколо вас безпечну «інфо-бульбашку», захищаючи ваш простір від ворожих ботів та агресії. Якщо ж використовувати мову країни-агресора, система автоматично закидає вас у їхній інформаційний простір, де дуже легко натрапити на маніпуляції та відверту брехню, яка намагається зламати ваш світогляд. Тому кожне ваше українське слово в грі, кожен коментар рідною мовою чи просто жарт у компанії друзів – це ваш особистий цифровий і психологічний фаєрвол, який щодня допомагає безпомилково розпізнавати своїх і тримати надійну дистанцію від тих, хто може становити загрозу вашій безпеці.	Спростуйте або підтвердьте цю думку (Яковишин) Чому вороги держави нерідко намагаються витіснити або заборонити мову іншого народу? (Гасюк) Складіть список із 5 практичних кроків для налаштування своїх соцмереж (YouTube, TikTok, Instagram) так, щоб алгоритм перестав підкидати контент країни-агресора (парна робота)	Аксіологічна Особистісна Громадянськ а Мовленнєва Громадянськ а
--	---	--	---

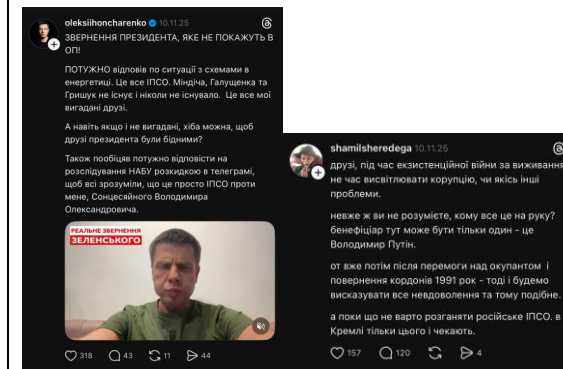
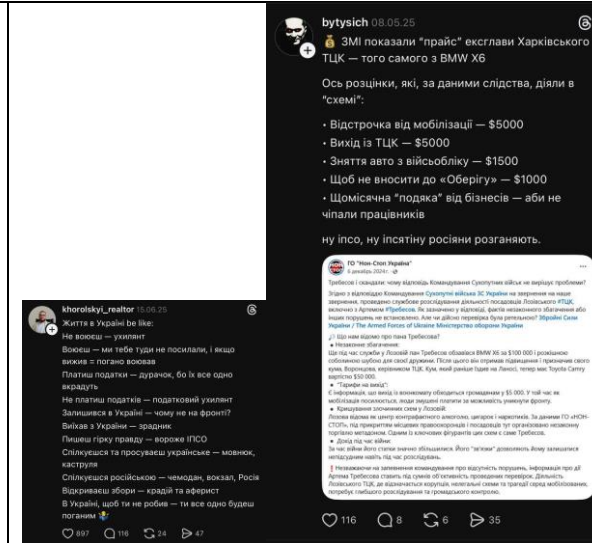

			Вигадайте систему умовних знаків або символів, які українські гравці можуть додавати до своїх нікнеймів, щоб ідентифікувати один одного без слів (Раїн) Чи може мова бути інструментом поширення певних ідей та цінностей? Наведіть приклади. (Вівчаренко) Чи впливає мова контенту на те, яку інформацію ми бачимо в інтернеті? Чому? (Гуменяк)	Логічна Особистісна, Соціальна Громадянськ а Громадянськ а Соціальна
--	--	--	---	---

		2. Маніпуляція мовою це використання слів для непомітної зміни вашої думки чи виклику емоцій, а не для передачі фактів. Ворожа пропаганда створює штучні слова (евфемізми), щоб приховати реальність: замість «війна» кажуть «спецоперація», втечу армії називають «жестом доброї волі», вибух «хлопком», а пожежу	 Чи може мова, якою людина споживає більшість інформації, впливати на її ставлення до подій у світі? Поясніть свою думку. (Павлів) 	Логічна Інформаційн а Інформаційн а Логічна Мовленнєва
--	--	---	--	--

«задимленням». Ці трюки створені для заспокоєння їхнього населення, але потрапляючи до нас, вони викривляють сприйняття реальності та змушують сумніватися в очевидному. Щоб захиститися, потрібно виробити звичку **мовної гігієни**.

4. Завжди аналізуйте **емоційне забарвлення**: якщо допис миттєво викликає паніку чи злість, вами, ймовірно, маніпулюють.
5. Звертайте увагу на **ворожу термінологію та кальки** (наприклад, «на Україні» замість «в Україні», «ополченці» замість «окупанти»), які часто видають фейкові українські канали.
6. Ваша головна зброя це **запитання до себе**: хто автор, чому він обрав саме ці слова і яку емоцію намагається з мене витягнути.

Інформаційно-логічна

Логічна

Аксіологічна
Особистісна
Громадянська

Проаналізуйте коментарі в соцмережах.
Чи бачите ви, як маніпулятивні слова

			проникають у мовлення звичайних людей? (Гуменяк) Як цьому протидіяти? (Семенюк) Що відбувається з інформаційним простором держави, коли виникає дефіцит власного національного контенту? (Маланюк) Чиї ідеї та наративи автоматично займають це місце? (Гасюк) Які довгострокові наслідки для держави матиме втрата власної мови? (Вівчаренко)	Аналітична Інформаційн о логічна Громадянськ а
--	--	--	---	---

		3. Чому ми кажемо, що мова це територія? Тому що простір ніколи не буває порожнім. Якщо на українських вулицях, у кав'ярнях, у навушниках підлітків та на екранах смартфонів не звучить українська, цей простір	Чому без мови нація перетворюється на звичайне населення? (Органістий) Як можна підтримати людину, яка лише починає переходити на українську мову? (Зобків) Позначити на карті де народились відомі українці (групова робота, вчитель самостійно розподіляє групи)	Громадянськ а Соціальна Логічна Інформаційн а
--	--	--	--	---

	миттєво заповнюється чужим контентом. А разом із чужим словом приходять чужі цінності, чужі герої та, зрештою, чужа армія. Нам часто казали: «Яка різниця, якою мовою?». Але різниця є. Це як із GPS якщо ви введете координати українською, ви приїдете додому. Якщо скористаєтеся мовою агресора вас виведе на шлях, де вас не існує як нації. Розвивати своє це не просто «патріотизм», це питання виживання. Кожна українська пісня, кожен фільм, кожна картина це ще один метр нашої звільненої та захищеної території. Музика ● Артем Пивоваров: Людина, яка перетворила українську класичну літературу на сучасні хіти (проект «Твої вірші, мої ноти»). Він доводить, що поезія Шевченка чи Тичини може звучати крутіше за будь-який закордонний реп.	Артем Пивоваров – м. Вовчанськ, Харківська обл. ОНУКА (Ната Жижченко) – м. Чернігів. alyona alyona (Альона Савраненко) – смт Капітанівка, Кіровоградська обл. Jerry Neil (Яна Шемаєва) – м. Васильків, Київська обл. Джамала (Сусана Джамаладінова) – АР Крим (виросла в смт Малоріченське). Олег Псюк (гурт Kalush) – м. Калуш, Івано-Франківська обл. Ірма Вітовська – м. Івано-Франківськ. Станіслав Боклан – смт Брусилів, Житомирська обл. Ада Роговцева – м. Глухів, Сумська обл.	Інформаційн о логічна Громадянськ а Соціальна Логічна Інформаційн а
--	--	--	--

		● ONUKA (Ната Жижченко): Поєднує прадавні сопілки та цимбали з футуристичною електронікою. Вона показує, що наше коріння – це не «шароварщина», а високі технології звуку. ● Jerry Neil та alyona alyona: Дівчата, які вивели українську мову на головну сцену Європи, довівши, що вона звучить драйвово, сучасно та конкурентно Кіно та Театр ● Ірма Вітовська: Акторка, яка принципово відмовилася від російськомовних проєктів ще у 2014 році. Вона – втілення гідності та майстерності в сучасному українському кіно («Мої думки тихі»). ● Станіслав Боклан: Символ професіоналізму. Його голосом та грою розмовляє сучасне українське кіно, роблячи його глибоким та справжнім.	Богдан Ступка – смт Куликів, Львівська обл. Марія Примаченко – с. Болотня, Київська обл. Іван Марчук – с. Москалівка, Тернопільська обл. Олександр Ройтбурд – м. Одеса. 	Громадянськ а Соціальна Логічна Інформаційн а Просторова
--	--	---	--	---

		● Ахтем Сеітаблаєв: Режисер та актор, який через свої фільми («Кіборги», «Захар Беркут») маркує нашу історію та боротьбу за територію – і фізичну, і духовну.	Коли ви слухаєте музику на стримінгових платформах, хто отримує за це гроші? (Трак) Чому податки, які сплачують творці контенту, важливі для розвитку країни? (Третяк) Чи є перегляд контенту економічним вибором людини? Чому? (Лисюк) Маніфест: Напишіть 3 пункти вашого власного «Кодексу захисника культурної території», які ви готові виконувати кожного дня в інтернеті	Культурна Особистісна, Соціальна Громадянськ а Особистісна, Соціальна Громадянськ
--	--	---	---	--

			маніфест 									
5 хв	V. Систематизація знань		Що дає українська мова для... (заповнити таблицю) <table><tr><td>Сфера</td><td>Як мова гарантує безпеку?</td></tr><tr><td>Для підлітка в інтернеті</td><td></td></tr><tr><td>Для держави в цілому</td><td></td></tr><tr><td>Бізнес та сервіс</td><td></td></tr></table>	Сфера	Як мова гарантує безпеку?	Для підлітка в інтернеті		Для держави в цілому		Бізнес та сервіс		Інформаційно-логічна Соціальна Особистісна
Сфера	Як мова гарантує безпеку?											
Для підлітка в інтернеті												
Для держави в цілому												
Бізнес та сервіс												

			Освіта та наука			
			Міжнародна політика			
2 хв	VI. Висновки	Сьогодні мова це не просто засіб спілкування, а потужний цифровий та психологічний фаєрвол, який захищає нашу свідомість від маніпуляцій ворожої пропаганди. Вона працює як точна система розпізнавання «свій – чужий», допомагаючи будувати безпечний інформаційний простір у соціальних мережах та онлайн-іграх. Важливо пам'ятати, що культурний простір ніколи не буває порожнім: якщо його не заповнюємо ми, його миттєво окупують чужі сенси та ворожі цінності. Розвиток власної музики, кіно та мистецтва – це не просто патріотизм, а реальна боротьба за кожен метр нашої ментальної території. Кожне українське слово чи пісня в навушниках стають надійним GPS-навігатором, який веде нас до нашої справжньої				Інформаційн о-логічна

		ідентичності. Саме тому мовна гігієна та підтримка власних митців є базовою умовою національного виживання в сучасному світі.											
1 хв	VII. Домашнє завдання		Оберіть будь-який пост у соцмережах на гостру тему. Проаналізуйте його за 3 критеріями: які емоції він викликає, чи є маніпулятивні слова, чи вказано автора? Візьміть реальну новину з ворожих ресурсів (повну евфемізмів) і відфільтруйте її, переписавши мовою фактів <table><tr><td>Евфемізм пропаганди</td><td>Реальний відповідник</td><td>Яку емоцію намагалися приховати?</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Евфемізм пропаганди	Реальний відповідник	Яку емоцію намагалися приховати?							Інформаційн о-логічна Соціальна Особистісна Аксіологічна
Евфемізм пропаганди	Реальний відповідник	Яку емоцію намагалися приховати?											

Джерело: розроблено авторкою.